

מידע על שוויון

מסמס של מרכז אדוה, ת.ד. 36448, ת"א 61363
טל' 03-290416, פקס' 03-5251843
כל הזכויות שמורות למרכז אדוה 0792-7029 ISSN

גליון מספר 3
פברואר 93

החינוך לגיל הרך

בישראל

דבר המערכת

מזה שנים מצוייה החברה הישראלית בתהליך של הגברת אי-השוויון. הרעיונות של שוויון וצדק חברתי, שבעבר היו הנחות יסוד רוחות, הולכים ונזנחים. טולם השכר הישראלי דומה לזה של רבות מארצות העולם השלישי. בני הדור השני והשלישי של העולים מארצות ערב רחוקים היום מבני-גילם האשכנזים בחינוך, בתעסוקה ובדיוור, משהיו בני הדור הראשון. נשים משתכרות היום פחות, יחסית לגברים, משהשתכרו לפני עשור, וייצוגן הפוליטי מצומצם. פלסטינים אזרחי ישראל עובדים לרוב במקצועות של צווארון כחול, בין אם למדו ובין אם לאו. פלסטינים מן השטחים הכבושים מקבלים את השכר הנמוך ביותר, ואינם נהנים מהגנה מקצועית.

מידע על שוויון מבקש להעלות את רעיונות השוויון והצדק החברתי על סדר-היום הציבורי של החברה הישראלית. **מידע על שוויון** יציג תמונה עדכנית ומפורטת של מצב השוויון בתחומים השונים של חיי החברה – חינוך, דיוור, שכר, שירותי בריאות ונוהגי בילוי בשעות הפנאי. הנתונים יוצגו בצורה בהירה ככל האפשר, כך שיוכלו בקלות על ידי כל קורא וקוראת. **מידע על שוויון** ידגיש את ההשוואה בין הקבוצות השונות בחברה הישראלית, כמו גם את זו שבין המצב בעבר ובהווה וזו שבין החברה הישראלית וחברות אחרות – אלה השכנות לנו, ואלה שמעבר לים. **מידע על שוויון** מיועד לכל ישראלית וישראלי שאיכפת להם, לפעילי ופעילות ארגונים המנסים לקדם את רעיונות השוויון והצדק החברתי, ולמעצבי מדיניות חברתית.

מערכת החינוך לגיל הרך בישראל מצטיינת בהיקפה, שהוא גדול בהשוואה בינלאומית. חוק חינוך חובה משנת 1949 קבע את גיל 5 כתחילתו של חינוך ממלכתי חובה, במסגרת גן הילדים (גן חובה). ואולם כיום, ילדות וילדים רבים מבקרים במוסדות חינוך לגיל הרך עוד קודם לכן, אם במסגרת מעונות-יום או משפחתונים, המקבלים ילדים החל מגיל 6 חודשים ועד גיל 4, ואם במסגרת גני טרום-חובה (גילאי 4) וטרום-טרום-חובה (גילאי 3).

בשנת 1988/89 הגיע שיעור הביקור במסגרות חינוך לגיל הרך ל-56.7% אצל גילאי 2, ל-79.3% אצל גילאי 3 ול-87.0% אצל גילאי 4¹. שיעורי הביקור גבוהים במיוחד אצל יהודים: 74.5% מבני השנתיים, 96.1% מבני השלוש ו-98.5% מבני הארבע. במלים אחרות, כמעט כל הילדים והילדות היהודים מצויים במסגרת חינוכית ממוסדת החל מגיל שלוש, וכשלושה-רבעים כבר בגיל שנתיים, למרות שחינוך חובה מתחיל רק בגיל חמש. אצל הערבים, לעומת זאת, השיעורים נמוכים בהרבה: לגבי גילאי 2 אין נתונים כלל; בקרב בני השלוש שיעור הביקור מגיע לכ-25% ובקרב בני הארבע לכ-53% לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ול-40% לפי דו"ח ועדת המעקב על החינוך הערבי².

תוכן העניינים

4	המסגרת האירגונית
4	מי מבקר במעונות-יום ציבוריים
5	מי מבקר בגני-ילדים ממשלתיים, עירוניים או ציבוריים
8	תכנית הלימודים והפעילות בגן-הילדים
10	הכשרת הגננות והמטפלות
12	טעוני טיפוח בגיל הרך
14	ממצאי סקר גנים
16	מעונות-יום
16	ארגונים לא-ממשלתיים המפעילים מעונות-יום וגני-ילדים
	מח עדיף – הרחבה של רשת המעונות או
19	מתן אפשרות להורים לגדל את תינוקותיהם?
22	מבט אל העתיד

הביקור במסגרות חינוך לגיל הרך החל להתרחב בשנות הששים, במקביל לארצות אחרות, והוא לבש ממדים נרחבים בשנות השבעים: בעשור זה, בין 1969/70 ל-1979/80, קפץ מספר המבקרים היהודים בגנים מ-107,668 ל-246,600³. כיון ששיעור הביקור בגני חובה היה גבוה ממילא עוד לפני כן, הרי שקפיצה זו שיקפה את הרחבת רשת הגנים לגילאי טרום-חובה. הרחבה זו נבעה ממספר גורמים, שבראשם עלייה הדרגתית בשיעור האמהות העובדות: ב-1967, רק 25% מן הנשים הנשואות נמנו על כוח העבודה האזרחי; ב-1974 הגיע שיעורם ל-30.8%, ב-1981 ל-40.0% וב-1990 ל-47.3%⁴. כתוצאה מכך נוצר ביקוש גובר והולך למסגרות חוץ-משפחתיות עבור הילדים בגילאי טרום-חובה. גורם שני: בשנות הששים גיבשו רשויות החינוך מדיניות של התערבות בגיל צעיר ככל האפשר אצל ילדים וילדות מזרחים, בנסיון למנוע או לצמצם את מידת הכישלון שניצפה בשלבים מאוחרים יותר של החינוך. צעדים אלה קיבלו חיזוק בעקבות דו"ח ועדת ראש הממשלה לילדים

ובני-טער במצוקה (וועדת כ"ץ) - שהוקמה כמענה להפגנות "הפנתרים השחורים"⁵. לבסוף יש לציין את ההתעניינות הגדולה בשנות הששים והשבעים של אנשי מחקר וחינוך בגיל הרך, כמו גם את כניסתם של יזמים ציבוריים ופרטיים ל"שוק" של הגיל הרך.⁶ התעניינות זו הולידה שפע של פעילויות, חוגים, מסגרות ותכניות הוראה. אלה חברו לדחיות שהחלו חשים הורים צעירים, ובעיקר אלה בני המעמד הבינוני, בכל הנוגע להכנה של ילדיהם לקראת בית-הספר, שהפך להיות תחרותי יותר.⁷ תהליכים דמוגרפיים ותרבותיים דומים התחוללו גם ביישובים הערביים בישראל: לדוגמא, בין 1975 ל-1990 גדל מספר הנשים המועסקות פי 3, כמעט ושיעורן בקרב כלל המועסקים הערבים עלה מ-10.1% ל-15.8%⁸. אלא שכאן לא גררו עמם שינויים אלה מעורבות גדולה יותר של מערכת החינוך הממשלתית או העירונית בשירותי חינוך לגיל הרך. כתוצאה מכך צצו בשנות השמונים גופים עדתיים, מפלגתיים ופרטיים שיזמו גנים ומעונות-יום. שלא כמו

שיעורי למידה בגילאי 2-5 בארצות OECD בשנים 1987-1988 (באחוזים)

גיל 5	גיל 4	גיל 3	גיל 2	
24.3	19.6	16.0	20.2	פינלנד
35.9	22.8	18.5	19.1	יוגוסלביה
52.6	44.1	31.6	22.8	טורבגיה
57.0	43.2	9.1	—	יוון
63.9	54.6	15.6	—	יפאן
67.1	18.7	5.4	0.6	שווייץ
69.2	41.4	—	—	קנדה
86.5	71.6	32.3	9.1	גרמניה
86.7	49.0	28.9	—	ארצות-הברית
92.3	63.4	28.5	1.0	אוסטריה
—	69.2	25.9	1.3	בריטניה
96.3	52.1	0.7	—	אירלנד
—	72.8	42.6	8.8	ניו זילנד
97.1	98.1	94.1	21.6	בלגיה
98.7	97.9	—	—	הולנד
99.8	100.0	96.3	35.7	צרפת
100.0	90.6	17.8	4.5	ספרד
95.0	87.0	79.3	56.2	ישראל

מקור: Organization for Economic Co-Operation and Development, Education in OECD Countries 1987-88 (1990 Special Edition). Paris, 1990, p. 107. הנתונים אודות ישראל מבוססים על המבוא לגליון זה, ומתייחסים לשנת-הלימודים 1988/89. הערה: באנגליה, חינוך חובה מתחיל בגיל 5; בניו זילנד, למרות שחינוך חובה מתחיל רק בגיל 6, מרבית גילאי 5 מצויים כבר בבית-הספר. כך גם באוסטרליה.

מגבלות הנתונים אודות ביקור בגני טרום-חובה

מן הראוי לציין כי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הם בבחינת אומדנים המבוססים על שאלות המוצגות למדגם של האוכלוסייה במסגרת סקר כוח-אדם. משרד החינוך והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אינם מפרסמים נתונים אודות מספר גני-הילדים בגילאים השונים, ציבוריים ופרטיים, כך שאין למעשה כל דרך לאמת את הנתונים אודות שיעורי הביקור בגני-הילדים.

הדבר משמעותי במיוחד בכל הנוגע למוסדות פרטיים, ובעיקר בערים הגדולות. עיריית תל-אביב, לדוגמה, מקיימת גני טרום-חובה לגילאי 3 ו-4, אולם הללו מכסים רק חלק מקבוצות הגיל הרלבנטיות: בשנת 1991 למדו בגני חובה בתל-אביב 4,420 ילדי וילדות, בגני טרום-חובה (גיל 4) למדו 3,460, ובגני טרום-טרום-חובה (גיל 3) למדו רק 1,290. בהנחה שגודל השנתונים דומה, נראה שחלק ניכר מגילאי 3 אינם נהנים משירותי גנים עירוניים.²⁴

הדבר פותח פתח לצמיחתו של שוק פרטי גדול של גנונים ומעונות-יום פרטיים לגילאי 3, וכמובן גם לגילאים הצעירים יותר. סקר שערכה עמותת תושבים למען איכות חיים בלב תל-אביב, אזור המרכז הישן של העיר, מצא, בנוסף על 3 מעונות-יום של ויצ"ו ונעמ"ת וששה גני טרום חובה, למעלה משלושים וחמישה גנונים ומשפחתונים, ובהם כ-350 ילדים גילאי שנה עד ארבע.²⁵

צילום: רולי שלם

ביקור במעונות-יום של גילאי 2 ו-3, לפי מספר הנפשות במשפחה, עבודת האם וצמיפות הדיור 1988/89 (באחוזים) (יהודים)

	נפשות במשק הבית		עבודת האם		נפשות לחדר	
	1-4	+5	עובדת	לא עובדת	פחות מ-2	+2
גיל 2	54	46	70	30	86	14
גיל 3	61	39	79	21	91	(9)

מקור: למיס, הביקור בגנים ובמעונות יום של בני 2-4, 1990, לוח 13.

משתקפת, בין השאר, גם בעלייה בחלקם של גני-הילדים בכלל ההוצאה הלאומית לחינוך, מ-5% ב-1965/66 ל-8.6% ב-1988/89.⁹ במסגרת זו בולטת תרומתם של מוסדות ללא כוונת רווח (מלכ"רים) לא ממשלתיים: אצל אלה, ההוצאה על גני-הילדים היתה בשנת 1988/89 השניה בגודלה, רבע מכלל ההוצאות - מעט פחות מן ההוצאות של מלכ"רים על השכלה על-תיכונית ומעט יותר מן ההוצאה של מלכ"רים על ישיבות ובתי-ספר תורניים.¹⁰ יש לציין בהקשר זה כי בעוד שהחינוך היסודי ממומן רובו ככולו - 96% - על-ידי הממשלה והרשויות המקומיות, הרי חלק ניכר ממימון גני-הילדים - 30% - מגיע ממקורות לא ממשלתיים - מלכ"רים ומשפחות.¹¹

הארגונים היהודיים המקבילים, גופים אלה אינם נהנים מסיוע ממשלתי; מיעוטם מתבסס על סיוע של קרנות בין-לאומיות. הדבר משתקף בדלות הציוד והמבנים ובמחסור בכוח-אדם בעל הכשרה נאותה. יוזמות אלה אינן מצליחות לצמצם את הפער בין יישובים יהודיים וערביים בהיקף שירותי החינוך לגילאי טרום חובה. אמהות עובדות ערביות רבות נאלצות להסתמך לצורך טיפול בילדים על סיוע של קרובים, או לעבוד במשרות חלקיות. יש שעוזבות את מעגל העבודה, או נמנעות מלהצטרף אליו, שכן תשלום עבור גן או מעון עשוי ליטול חלק משמעותי מהכנסתן.

ההתרחבות במערכת החינוך לגיל הרך - שהתרחשה, כאמור, בעיקר ביישובים היהודיים -

ביישובים היהודיים, גני-החובה מהווים יחידות נפרדות ועצמאיות, הן מבחינת מיקומם והן מבחינה זו שהם מנהלים על-ידי הגנות ומצויים תחת פיקוח מקצועי של מפקחות על גני-ילדים. הגנות מקבלות בשכרן תוספת של דמי ניהול. ביישובים הערביים, לעומת זאת, מצויים גני-החובה בתחומם של בתי-הספר היסודיים, אם בצורה של כיתות שהן חלק ממבנה בית-הספר, ואם בצורה של יחידות נפרדות בתוך מתחם בית-הספר או לידו. מבחינה מינהלית כפופות הגנות להנהלת בית-הספר ולפיקוח על בית-הספר; את דמי הניהול מקבלים מנהלי בתי-הספר ולא הגנות. הגנות הן מורות לכל דבר, חלק מצוות ההוראה של בית-הספר. כ-80% מן המבנים של גני-הילדים הללו אינם עונים על הדרישות. גנים רבים אינם מצוידים בחדרי-שירותים המותאמים לגיל הילדים, אין בהם חצר מיוחדת לתלמידי הגן או שהחצר אינה גדולה מספיק. כמו כן יש מחסור בציוד למשחק ובציוד לפינוק דידקטיות. מספר כיתות הגן במגזר הערבי מגיע ל-700; כדי לכסות את גילאי 4, יש צורך בתוספת של 500 כיתות גן.¹⁴

המסגרת האירגונית

מבחינות רבות, הגיל הרך הוא "איזור הספר" האחרון של מערכת החינוך, לפחות בכל הנוגע לאוכלוסייה הצעירה. שלא כמו החינוך היסודי, בו יש שליטה ריכוזית של משרד החינוך, הפועל על-פי תכנית לימודים אחידה ועם מטרה כללית ברורה למדי, הרי החינוך לגיל הרך מצטיין בפעילות של מגוון גדול של גופים - פרטיים, ציבוריים וממשלתיים, שלהם מסורות פעילות שונות ומטרות שונות. על כך יש להוסיף כי השטח עצמו אינו ממופה בצורה שיטתית וחסרים לגביו נתונים כוללים מהימנים. העדרו של גורם שליטה מרכזי אחד אינו מעיד בהכרח על דלות: נהפוך הוא - החינוך לגיל הרך מצטיין בפוריות וחיוניות בתחום היוזמות והחידושים, ובניגוד לחינוך היסודי, מתקיים בו עדיין פולמוס על עניינים של מהות. האחריות הממשלתית על שירותי חינוך לגיל הרך מתחלקת בין משרד העבודה והרווחה ובין משרד החינוך. משרד העבודה הוא האחראי להפעלתם של מעונות-היום והמשפחתונים, המיועדים לגילאי 6 חודשים עד 3 שנים. המשרד, באמצעות תקנת הפיקוח על מעונות (אחזקת ילדים במעורר) משנת 1968, המתבססת על חוק הפיקוח על המעונות משנת 1965, קובע את תקני המבנים בהם משוכנים המעונות¹² וגם משתתף במימון הפעלתם באמצעות סיבסוד שכר-הלימוד של הילדים, לפי הכנסת הוריהם. על התכנים הטיפוליים-חינוכיים אחראים בפועל הארגונים המפעילים את המעונות, ובראשם ארגוני הנשים הגדולים, נעמ"ת, ויצ"ר ואמונה. גופים אלה הם המפתחים תכניות ומחזיקים מפקחות פדגוגיות. במסגרת זו הם מקבלים שירותי הנחיה והשתלמויות ממשרד החינוך. משרד החינוך אחראי על-פי חוק חינוך חובה משנת 1949 על גני הילדים, שהביקור בהם הוא בגדר חובה החל מגיל 5. ואולם מזה שנים פועל המשרד להחיל את הפיקוח שלו על גילאים צעירים יותר. חוק הפיקוח על בתי-הספר משנת 1969 נותן בידי המשרד סמכות להעניק רשיון לכל המפעיל מוסד חינוכי, כולל גן ילדים, שבו לומדים או מתחנכים באופן שיטתי יותר מעשרה תלמידים.¹³ בפועל הופעל הפיקוח על גני-ילדים החל מגיל 3 ב-1952-1951 פירסם מנכ"ל משרד החינוך הוראה להחיל את הפיקוח החל מגיל 2. הוראה זו נכנסה לתוקף ב-1992, תחילה במחוזות חיפה, תל-אביב ורמת-גן, ומאוחר יותר בשאר איזורי הארץ. יש לציין כי מידת השליטה של שני המשרדים גם יחד רחוקה מלהיות שלמה. מעונות-היום שבפיקוח משרד העבודה והרווחה מופעלים על-ידי גופים ציבוריים לא ממשלתיים, כדוגמת נעמ"ת, ויצ"ר ואמונה, והם מקיפים רק חלק קטן מקבוצת-הגיל 3-5. לצידם פועלים מוסדות פרטיים רבים, שמידת הפיקוח עליהם קטנה ביותר, אם בכלל. כך גם בקבוצת-הגיל הבוגרת יותר: לצד גני-הילדים העירוניים (גילאים 3-4) והממשלתיים (גיל 5) פועלים גנים פרטיים רבים, שמידת הפיקוח של משרד החינוך עליהם היא מצומצמת למדי. באשר לגנים הממשלתיים

והעירוניים, רק עתה מכינים במשרד החינוך קובץ ממוחשב שיאפשר שליטה ופיקוח עליהם.

מי מבקר במעונות-יום ציבוריים

הנתונים הקיימים אודות ביקור במוסדות חינוך לגיל הרך אינם מלאים ומפורטים כמו אלה הנוגעים לחינוך היסודי, העל-יסודי והעל-תיכוני לשום גורם ממשלתי, ציבורי או פרטי אין נתונים מלאים ומקיפים לגבי קבוצת-גיל זו. במשרד החינוך והתרבות אין, כאמור, קובץ נתונים ממוחשב.¹⁵ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מפרסמת נתונים רק לגבי גילאי 2 ומעלה. נתונים אלה מבוססים על שאלות נספחות לסקרי כוח-האדם, הנערכים מדי שנה על בסיס מדגמי השאלות סופחו לסקרי כוח-האדם החל בשנת 1973, תחילה לגבי גילאי 3-4, ומאז 1973 גם לגבי גילאי שנתיים.¹⁶ הנתונים על גילאי 5 מבוססים על אומדן,¹⁷ בהעדר קובץ נתונים מלא שיאפשר חישוב מדויק. לגבי גילאי 3-5, הנתונים היחידים הקיימים הם אלה על ביקור במעונות-יום שבפיקוח האגף לתעסוקה ולמעמד האשה במשרד העבודה והרווחה. על-פי הערכת האגף ביקרו ב-1990 כ-60,000 גילאי 3-5 במעונות-יום, כולל בכיתות גן הצמודות למעונות-יום. מספר זה מעיד על גדול פי 6 בתפוסת מעונות-היום, שבשנת 1969 עמדה על 10,000 בלבד.¹⁸ עם זאת, מספר זה מייצג 15% בלבד מכלל קבוצת-הגיל. מי הנמנים על קבוצה קטנה זו: ראשית, מדובר כמעט אך ורק בילדים יהודים. ביישובים הערבי מספר מעונות-היום הנתמכים על-ידי משרד העבודה והרווחה הוא זניח. שירותים מקבילים, בקנה-מידה קטן יותר וברמת שירות נמוכה יותר, לרוב, ניתנים על-ידי גופים ציבוריים מקומיים, כדוגמת דאר אל-טפל אל-ערבי, אל-טופולה, והקרן לפיתוח תכניות לגיל הרך, למשפחה ולקהילה בחברה הערבית, וכן מספר גופים כנסייתיים. מיהם היהודים הנהנים משירותי מעונות-היום? המקור היחיד לנתונים חברתיים-כלכליים הם סקרי כוח-האדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הללו כוללים, כאמור, רק את גילאי 2, 3, 4, ולא את הגילאים הצעירים יותר. ואולם גם כך יש טעם לעיין בהם, שכן מבקרי מעונות-היום בגילאים אלה היוו רוב בקרב כלל אוכלוסיית מעונות-היום. ובכן, נתונים שפורסמו לגבי 1989 מראים כי שיעורי הביקור במעורריום בגילאים 2 ו-3 היו גבוהים יותר אצל משפחות בהן מספר הנפשות קטן, יחסית, צפיפות הדיור נמוכה והאם עובדת. בקרב גילאי ה-2 ילידי האו שהוריהם ילידי חו"ל, שיעור המזרחים היה גבוה מזה של האשכנזים.¹⁹ באופן כללי ניתן לומר, א כן, כי שיעורי הביקור הגבוהים ביותר הם אצל בני המעמד הבינוני, מקרב שתי העדות היהודיות כאחת. הנתונים מעלים כי אצל גילאי 2, מעונות-היום סיפקו פתרון ל-42% מן האמהות העובדות, ול-32% מן האמהות שאינן עובדות. עוד עולה כי קבוצת הגיל בה הביקור במעונות הוא הגבוה ביותר הן בני ה-2: כמעט שליש מכלל גילאי השנתיים

צילום: רולי שלם

מי מבקר בגני-ילדים ממשלתיים, עירוניים או ציבוריים

גני-הילדים הממשלתיים, עירוניים וציבוריים מתחלקים לשתי קבוצות לפי מעמדם: גני טרום-חובה, לגילאי 3 ו-4, שבהם הביקור אינו חובה, וגני חובה, לגילאי 5, שהביקור בהם הוא חובה. גני-חובה הוקמו על-פי חוק חינוך חובה משנת 1949. הביקור בהם הוא מזה שנים כמעט מלא: לפי אומדן של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מבקרים בהם 95% מגילאי 5, הן בקרב יהודים והן בקרב ערבים. על היוצאים מן הכלל נמנים, בין השאר, חלק מן הילדים הבדואים שאינם מתגוררים ביישוב קבע, כמו גם חלק מהילדים עולי אתיופיה המתגוררים בבת-ימלון. גני טרום-חובה ממשלתיים, עירוניים וציבוריים, לעומת זאת, הם התפתחות חדשה, יחסית. בעבר, שירותי גן לגילאי 3 ו-4 ניתנו בעיקר על-ידי גנים פרטיים. ההרחבה של רשת הגנים העירוניים והציבוריים –

היהודים ביקרו ב-1988/89 במעונות-יום²⁰ משרד העבודה מפרסם סדרי עדיפות לקבלה למעונות. בראש הרשימה מופיעים ילדים הנמצאים בסיכון במסגרת המשפחתית, והמופנים למעונות על-ידי לשכת הרווחה. אחריהם באים, לפי הסדר, ילדי אמהות העובדות בתעשייה ובמלונאות, בצבא הקבע ובכוחות הבטחון האחרים, ובבתי-חולים. בסוף הרשימה עומדים ילדי משפחות חד-הוריות, ילדי משפחות ברוכות ילדים (המופנים על-ידי לשכת הרווחה), ילדי אמהות העובדות 40 שעות שבועיות ומעלה במקצועות אחרים, וילדים לאמהות העובדות בהיקף שעות קטן יותר, כגון מורות וגננות.²¹ הנתונים הקיימים, של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ושל משרד העבודה והרווחה, אינם מאפשרים לעמוד על החלוקה הפנימית של אוכלוסיית המעונות לפי קטגוריות אלה. ואולם נתוני משרד העבודה והרווחה מורים כי בשנים האחרונות יורד בהדרגה שיעור הילדים שהופנו על-ידי לשכות הרווחה, בעוד שיעורם של ילדי נשים עובדות עולה. (רי' טבלה בעמוד 16)

בני ילד: חיים

המלא לבין תשלום ההורים הזכאים להנחה; את שארית ההפרש (25%) מממנת הרשות המקומית. הסדרים אלה אינם חלים, כמובן, על גנים פרטיים.²⁶

המבנים בהם משוכנים גני טרום-החובה מוקמים על-ידי הרשויות המקומיות; בעבר השתתף המשרד במימון הבנייה, ואולם בשנים האחרונות נפסקה השתתפות זו.²⁷

ביישובים הערביים, למרות הגידול שחל במספר הנשים העובדות ובצורך בשירותי חינוך לגיל הרך, אין הרשויות המקומיות מסוגלות, בדרך-כלל, לשאת במימון בניית הגנים, רכישת הציוד ותשלום שכר הגננות, וזאת בגלל

הכנסותיהן הנמוכות, הן מגביית מסים והן מתקבולים מן הממשלה. יתרה מזאת, החינוך לגיל הרך מצוי במקום נמוך בסדר העדיפויות של הרשויות המקומיות הערביות. משרד החינוך אינו משתתף, כאמור, במימון, ואילו משרד השיכון הבונה מבני חינוך ביישובי פיתוח ובשכונות חדשות שהוא מקים,²⁸ אינו פעיל ביישובים

הערביים. שכירת מבנים גם היא אינה אופציה, הן משום העדר תקציבים מספיקים ברשות המקומית והן בגלל שמשרד החינוך משתתף

רובה ככולה ביישובים יהודיים - היא הגורם העיקרי לעלייה בשיעורי הביקור בגני טרום-חובה. מספר המבקרים בהם גדל מ-83,400 ב-1976/77 ל-127,100 בשנת 1988/89.²²

התרחבותה של רשת הגנים הציבוריים לוותה בהצטמקות של רשת הגנים הפרטיים. באמצע שנות השבעים ביקרו בגני ילדים פרטיים 36,100 גילאי 3-4; בסוף שנות השמונים ירד מספרם ל-18,900.²³

הביקור הנרחב בגני טרום-חובה ביישובים יהודיים מתאפשר לא רק הודות לגידול בשירותים המוענקים על-ידי הממשלה והרשויות המקומיות, אלא גם הודות למערכת סיבסוד ממשלתית של קבוצות אוכלוסיה נבחרות, (ר' מסגרת בעמוד ממול). מערכת סיבסוד זו אומצה, ככל הנראה, לאחר שהדיונים אשר התקיימו בשנות השמונים הראשונות בדבר החלת חוק חינוך חנם על גילאי 3-4 נסתיימו בלא כלום.

שכר-הלימוד בגני-הילדים אמור לממן את ההחזקה השוטפת, כולל שכר הגננות באותן קבוצות אוכלוסייה הזכאיות להנחה, משרד החינוך מממן 75% מן ההפרש שבין שכר הלימוד

ביקור בגני ילדים, גילאי 3 ו-4, לפי בעלות (יהודים)

	1988/89	1976/77	1972/73	
גיל 3				סך הכל
גן ציבורי	72,700	57,100	47,400	
גן פרטי	77.6%	51.0%	55.7%	
	22.4%	49.0%	44.1%	
גיל 4				סך הכל
גן ציבורי	73,300	62,400	51,200	
גן פרטי	96.5%	87.0%	74.8%	
	3.5%	13.0%	25.2%	

מקור: שנתון סטטיסטי 1991, לוח 22.11

איגוד הגננות הפרטיות

הגננות הפרטיות הן גזע ההולך ומצטמק. כניסתן של רשויות מקומיות וארציות לשוק החינוך לגיל הרך דחקה את רגלי הגננות הפרטיות, אשר בעבר היו עמוד התווך של מערכת גני הילדים בישראל. ארגון גני הילדים הפרטיים בישראל מאגד כ-1,100 חברות. לדברי שושנה הדר, יו"ר האיגוד, יש בישראל כיום כ-2,000 גנים פרטיים. בעבר הרחוק, מרבית התלמידים/ות היו גילאי 4 ו-5; ככל שהרשויות הציבוריות הרחיבו את השירותים לגילאי 3 ו-4, הלכו הגננות הפרטיות והתמקדו בגילאים צעירים יותר: חלקן אף מציעות יום לימודים ארוך יותר. הגנים הפרטיים מרוכזים בעיקר בערים הגדולות שבמרכז הארץ, ומשרתות הורים היכולים לשאת בשכר הלימוד הגבוה יותר. מרבית הגננות הפרטיות הן מוסמכות. באיגוד יש גננות חילוניות, דתיות וחרדיות, אך אין גננות ערביות.³⁵

הגנבה עלידי ארגונים אלה נמוך באופן ניכר מזה שנקבע עלידי משרד החינוך.³¹ נסיון העבר מלמד כי מבנים ושירותי חינוך שהיו מקובלים ביישובים היהודים הוקמו ביישובים ערביים רק מרגע שהלימוד בהם הפך חובה; דוגמא טובה לכך הן חטיבות הביניים, שהוקמו החל מ-1968, כאשר חוק חינוך חובה הוארך עד לגיל 15.³² נראה שעתיד דומה צפוי גם לגני טרום חובה - אלא אם כן תחליט הממשלה על הקמתם על חשבוה, כצעד המיועד להשוות את היקף שירותי החינוך בשני המגזרים, היהודי והערבי. ■

בדמי השכירות של גני חובה בלבד.²⁹ רמת ההכנסה הנמוכה של האוכלוסייה הערבית תורמת לחששן של הרשויות המקומיות שמא לא יעמדו ההורים בשכר הלימוד בגני טרום חובה, והנטל ייפול בסופו של דבר עליהן. מבקרת המדינה, שבדקה בשנת 1991 עשרים ושלוש רשויות מקומיות ערביות, מצאה כי רק בשמונה מהן יש גני טרום-חובה של הרשות המקומית.³⁰ לכן, מרבית הגנים המשרתים את גילאי 3 ו-4 ביישובים הערבים הוקמו עלידי גופים פרטיים, דתיים, עדתיים או מפלגתיים. שכר הלימוד

סיבסוד ממשלתי לביקור בגני טרום-חובה

שכר-הלימוד בגני טרום חובה (גילאי 3 ו-4) הוא מדורג. בשנת 1992-93, התשלום עבור ילדים במשפחות בהן ההכנסה החודשית נלפשה על 383 ש"ח עומד על 10% משכר-הלימוד, בעוד שהכנסה נלפשה של 655 ש"ח ומעלה מחייבת בתשלום שכר-לימוד מלא. משרד החינוך נושא ב-75% מן ההפרש בין שכר-הלימוד המלא ובין שכר-הלימוד המגיע בהתאם לטבלת שכר-הלימוד המדורג, וביותרת 25 האחוזים נושאת הרשות המקומית.³⁴

שכר הלימוד המדורג מסייע להורים באותם יישובים בהם קיימים גני טרום-חובה. ביישובים בהם אין גנים כאלה - במרבית היישובים הערביים, לדוגמא - אין לשכר-הלימוד המדורג כל משמעות. מעבר לשכר-הלימוד המדורג יש קבוצות מסוימות באוכלוסייה הזכרות להטבות מיוחדות, כלהלן:

מעלות החזקת הגן - עלות הכוללת את שכר הגננת והעוזרת וכן את ההוצאות השוטפות.

• בעירות-הפיתוח, הביקור בגני טרום-חובה הוא חינם.

• ארבעה-עשר יישובים דרוזים נהנים מפטור משכר-לימוד, ואלו הם: אבו סטאן, בית ג'אן, מגאר, ג'וליס, חורפיש, ינוח-גת, ירכא, כפר סמיע, כפר כנא, סג'ור, פקיעין, ריחניה, ראמה ועין אל-אסד.

• הורים המתגוררים בשכונות שהוכרוזו כשכונות שיקום, זכאים ל-90% הנחה משכר הלימוד עבור ילדים בני 4 ואילו עבור בני 3 הם משלמים לפי שכר-לימוד מדורג.

• עולים חדשים זכאים גם הם ל-90% הנחה בשכר הלימוד, וכמוהם גם תושבי יישובים חדשים - מצפים ויישובים שמעבר לקו הירוק.

• בחמישה יישובים בדואיים - בסמת טבעון, טובא, נגידאת, ערב א-שיבלי וביר אל מקסור - פטורים חלק מתלמידי גני טרום-חובה מתשלום שכר לימוד, והרשות המקומית מחלקת את השתתפות משרד החינוך והתרבות בין כל התלמידים.

• ההתיישבות העובדת - קיבוצים ומושבים - נהנית מהסדר מיוחד באמצעות ארגון המועצות האזוריות, לפיו מקבלות הללו 78%

תכנית הלימודים והפעילות בגן-הילדים

בישראל⁴² לוי, המסתמך על התיאוריה ההתפתחותית של פיאזה, קורא לסדרים "זורים", שבו הדגש הוא על יוזמות הילדים והוא נקבע על היצע פעילויות שיוצרת הגננת יותר מאשר על ידי תביעות לפעילות מסוימת מצד הגננת. הנחת היסוד היא שלמידה מתוך פעילות אישית היא משמעותית יותר, ארוכת-טווח יותר ותורמת להתפתחות האישיות יותר מאשר למידה מתוך הקשבה ומתוך ביצוע של מטלות קבועות וחוזרות על עצמן הנקבעות על ידי הגננת. גדעון לוי מציג את ההבדלים בין סדרים מובנה לבין סדר יום זורם בעשר נקודות (ר' מסגרת)⁴³ גנים הפועלים לפי סדרים זורים הם בבחינת מיעוט. נראה שמדובר במודל שרבים מכירים ביהדות העירונית, אך בה בעת טוענים שאינו הולם את הימצאותו. כדברי איש חינוך אמריקני בעל גישה דומה, מדובר במודל שהכל מהללים, אך רק מעטים מיישמים.⁴⁴ לדברי המסתייגים, סדר יום זורם מצריך גננת בעלת אישיות וכישורים מיוחדים - דבר שקשה להשיגו, לדבריהם, במסגרת של חינוך חובה מדינתי המוני. מכל מקום, המגמה השלטת כיום היא קוגניטיביסטית ומובנית. עם זאת מן הראוי לציין כי הדיון על טיבו של סדר-היום בגן-הילדים יוצר לחץ בכיוון של הגמשה ופתיחות, שאחד הביטויים שלו הוא נסיונות לשלב את שני סדר-היום, אם ברמה המעשית ואם ברמה של הוראה בסמינרים ובמכללות. דיון זה, יש לומר, כמעט ואינו מתקיים בגני הילדים ביישובים הערביים: רוב הגנים הללו פועלים במסגרת בתי-הספר היסודיים, דבר המקל על הנטייה לאמץ תכנים ועקרונות הוראה המקובלים שם. כתוצאה מכך, השיטה המקובלת ביותר היא זו האינטנסיבית, והמודעות לעקרונות סדר היום הזורם מצומצמת ביותר. ■

בתקופת היישוב ועד לשנות החמישים היתה תכנית הפעילות בחלק גדול מגני-הילדים מבוססת בעיקרה על תפיסות שהדגישו, בהכללה, את דרכי הלמידה הספונטניות, כאשר עיקר תפקידה של הגננת הוא יצירת תנאים להניע את סקרנותם של הילדים.³⁵ בשנות ה-50, רבים מילדי העולים החדשים מארצות האיסלאם נכשלו בכיתות הנמוכות של בתי-הספר היסודי. הכישלון נבע מתנאי למידה אובייקטיביים קשים ביישובי העולים - ואולם בקרב כמה אנשי חינוך השתרשה הדעה כי מקור הכישלון בחוסר הכנה מתאימה לבית-הספר בבית ובקהילה. חלק מעול ההכנה הוטל על גן-הילדים. לשם כך הוכנסו בו שיטות, "כיון שטעוני הטיפוח מגלים יכולת מועטה בדרך הלמידה הספונטנית".³⁶ הפתרון היה לבסס את תכנית הגן על דרכי למידה מכוונות.³⁷ כך התחילה להתפתח הגישה שזכתה לכינוי "אינטנסיבית" (ר' שוליים). למרבה האירוניה, אומצה השיטה האינטנסיבית עד מהרה ברוב גני-הילדים בישראל, כולל אלה של אוכלוסיית ילדים מבוססת.³⁹ הדבר נבע, ככל הנראה, מכך שהשיטה מקלה על עבודת הגננת בכך שהיא מעניקה "מסגרת, כיוון, מטרות מוגדרות, בהירות וספציפיות יותר... וגם לראשונה אפשרות מובנית לבדיקת הישגים".⁴⁰ על כך אפשר להוסיף את השפעת התחרותיות וההישגיות בבית-הספר, שיצרו לחץ גובר בכיוון של הכנה מוקדמת ככל האפשר לבית-הספר, בגן-חובה ואף לפניו. השיטה האינטנסיבית נתקלה בהתנגדות מראשיתה.⁴¹ כיום, אולי הכולט במתנגדים הוא גדעון לוי מן המרכז לפעילויות הילד בסמינר אורנים. ביקורתו על ה"קוגניטיביזם" הגובר בגני-הילדים מוצאת ביטוי בספרים הנלמדים בסמינרים ובמכללות, וכן מעל דפי הגן, בטאון המחלקה לגננות של הסתדרות המורים.

השיטה האינטנסיבית מדגישה את "התפקידים הפעילים של הגננת" כמו גם את "טיפוח הלשון, מושגי חשבון ומדע...".³⁸ שיטה זו תבעה אידגון מחדש של סדר היום וחלוקתו ליחידות זמן קטנות ומוגדרות יותר; ובמלים אחרות - קירוב שיטת העבודה בגן-הילדים לשיטת העבודה בבית-הספר. השיטה האינטנסיבית מדגישה את התכנים הקוגניטיביים, הנתפסים כחיוניים להצלחה מאוחר יותר, במסגרת בית-הספר, ומותירה מקום מצומצם, יחסית, להתפתחות האישיות בדרך של פעילות, משחק ויצירה.

סדר יום זורם

מפגשים קצרים של הגן כולו
רוב הפעילויות בתת-קבוצות
מבנה סדר-היום לפי הפעילויות
אפשרויות פעילות רבות בעת ובעונה אחת
העדפת פעילות אישית לפי יוזמות הילדים
יוזמות לפי הילדים
גמישות ובלתי-אמצעיות
ילד צריך לנצל את יוזמותיו ולפתח את סקרנותו
"ילד צריך ללמוד לבחור ולהחליט"
הגננת פונה אישית לכל ילד וגם לגן כולו

סדר יום מובנה

ריכוזים ארוכים של הגן כולו
פעילויות רבות של הגן כולו
מבנה פעילויות לפי סדרים
הגבלת מספר הפעילויות
סדרים ושבע קבוע שנקבע חיצוני
יוזמות לפי תכנית עבודה
פורמאליות רבה
"ילד צריך לדעת לעשות גם דברים לא נוחים ולא נעימים לו"
"ילד צריך להישמע למה שאומרים לו"
הגננת פונה לגן כולו וגם אל ילדים אישית

מקור: גדעון לוי, 1981. גן אחר. תל-אביב, את, עמ' 98-99.

תכנית לימודים חדשה לגיל הרך

ב־1992 גיבש משרד החינוך תוכנית לימודים לגיל הרך. התכנית תהיה למעשה תכנית מקיפה ראשונה לגיל הרך. טיוטת התכנית משקפת היטב את המגמה הקוגניטיביסטית השלטת במשרד החינוך לאחרונה. היא כוללת מגוון נושאים הדומה לזה של בית הספר היסודי: לשון, מתמטיקה, אמנויות, ספרות, מקרא, חגים, מדעי החברה, מדעי החיים וטכנולוגיה ומחשבים. למרות ריבוי ההצהרות בדבר חשיבות ההתפתחות הרגשית של הילד/ה, הרי שהתכנית בכללותה מדגישה דווקא את ההוראה והלמידה, כולל פירוש של פריטי ידע שעל הילדים/ות ללמוד ולדעת בכל אחד מן הגילים: 3, 4 ו־5. תכנית לימודים זו מקבלת משמעות מיוחדת לאור הצעתו של ד"ר שמשון שושני, ראש מינהל החינוך של עיריית תל־אביב לשעבר, וכיום המנהל הכללי של משרד החינוך, לרפורמה במערכת החינוך של תל־אביב. התכנית של ד"ר שושני קוראת ל"הקדמת תקופת הלימודים לגיל הרך (שרום חובה, גילאי 2-4)" וליצירת "רצף ממושך של 13 שנות לימוד... המאפשר סיום הלימודים התיכוניים בגיל 16..."⁴⁵ שילוב בין תכנית הלימודים החדשה שגובשה במשרד החינוך ובין רעיון הרפורמה של ד"ר שמשון שושני עלול להוביל להפיכתו של גן הילדים, החל מגיל 3, לחלק אינטגרלי של מערכת בית־הספר, על כל הכרוך בכך: גישה הוראתית, במקום גישה של תיווך והתערבות; דגש על למידה ועל ידע; ומיון והפרדה של ילדים/ות לפי רמות של ידע.

צילום: מאיר כפיר

שאלת הרב־תרבותיות בגיל הרך

כידוע, באופן חד־סטרי: תלמידים ערבים לומדים שפה, ספרות והיסטוריה יהודית, בעוד שתלמידים יהודים לומדים אך מעט על התחומים המקבילים אצל הערבים.

באשר להווייה התרבותית של העדות היהודיות השונות, גישת ה"מיזוג" אל תוך מסגרת ה"ישראליות" שלטת גם כיום. הגננות ביישובי חבל אשכול שקיבלו אל גניהן ילדים וילדות אתיופיים (ר' עמ' 15 להלן), הגדירו בפנינו את "ערכי־הפיכתם לישראלים". תכנית הלימודים החדשה לגיל הרך אינה מביאה בחשבון את קיומן של קהילות יהודיות בעלות מורשת תרבותית ייחודית תחת הכותרת של "טיפוח חברת־ערכי" דנה התכנית בערכים חברתיים כלליים, כדוגמת יושר, סבלנות וסובלנות, וכיוצא, וכן על "אהבת העם, הארץ ומורשת ישראל". עבור גנים ממלכתיים־דתיים מציינת התכנית תוספת של ימצאות שבין אדם לחברו, מצוות שבין אדם למקום ומצוות הקשורות בארץ.⁴⁶ תחת הכותרת של "זיקניית עולמות תוכן, ידע ומטען תרבותי" מציינת התכנית את הרכשת הלשון, את ההכרות עם עולם האמנויות, התיחסות וגישה חיובית לעולם המדע והטכנולוגיה וכן "מושגים ראשונים מן המסורת היהודית: תפילה, שבת, תורה, מצוות, חגים וכד'". כל אלה מוצגים כאילו יש להם תוכן אחד ויחיד, שהוא אחיד עבור כל הקבוצות היהודיות בחברה הישראלית.

במדינות רבות במערב, ובייחוד בארצות־הברית ובמערב־אירופה, התעוררה בעשור האחרון שאלת זכותם של בני מיעוטים שונים לאפשרויות ביטוי של מורשתם התרבותית, כולל במסגרת מערכת החינוך. בישראל, שבה קבוצת מיעוט לאומי גדולה – הערבים, ובה גם קבוצת הרוב, היהודים, מורכבת מעדות שונות, הרב־תרבותיות אינה שאלה העומדת לדיון ציבורי. בשנות ה־50, בעת העלייה הגדולה, המגמה התרבותית השלטת היתה של "מיזוג" גלויות, תוך נסיון מפורש ליצור תרבות "ישראלית" אחידה, לפי תכנים שהוגדרו על־ידי ההנהגה דאז, אנשי התנועות הציוניות האירופיות. החינוך ביישובים הערביים התנהל בנפרד, ובשפה הערבית, אולם זאת לא משיקולים של טיפוח הרב־תרבותיות, אלא מתוך שמירה של ההפרדה שהיתה קיימת עוד בימי המנדט הבריטי, הפרדה שקיבלה חיזוק מן המשטר הצבאי שבו היו נתונים הערבים בישראל עד 1966.

תכנית הלימודים החדשה שגובשה עבור הגיל הרך מדברת במספר עמודים בודדים על טיפוח החגים והמועדים של הערבים – מוסלמים, נוצרים ודרוזים, וכן על טיפוח ערכי מורשת התרבות הערבית. דיון זה נעשה בנפרד מן הדיון בתכנית הלימודים של הגנים היהודיים, ובלא כל געיעה אליה: כל קבוצה לאומית לומדת את ערכיה בנפרד. יהודים לא נקראים ללמוד על סמלים ומועדים ערביים, ולהיפך. בבית־הספר היסודי משתנה מצב זה.

הכשרת הגננות והמטפלות

במכללה למורים ערבים בבית-ברל החלו לפני מספר שנים בהכשרת עובדות הוראה לגיל הרך. במכללה למורים ערבים בחיפה החלו בכך לפני שנה. מגמה חדשה זו מעוררת התנגדות בקרב תלמידות המופנות אליה - לרוב שלא לפי בחירתן; הן רואות בעבודה עם הגילאים הרכים ירידה במעמד, בהתאם לדעה הרווחת בחברתן, לעומת זה של גננות לגילאי חובה, או מורות בבית-הספר. (ר' פרק "ממצאי סקר גנים", להלן). התנגדות זו נחלשת לרוב מאוחר יותר, לאחר התוודעות לעבודה עם הגיל הרך.

הכשרת המטפלות

בעבר, מטפלות במעונות-היום בישראל התקבלו לעבודה בלא הכשרה פורמאלית מחייבת ובלא השכלה פורמאלית גבוהה, כדוגמת תעודת בגרות. מעונות-היום נתפסו אז בעיקר כמענקי שירותי שמרטפות לאמהות עובדות.

בשנות השבעים, עם ההכרה הגוברת בחשיבותן של שנות הילדות בהתפתחות הכללית של האדם, הקים משרד העבודה, בהמלצת צוותות הגיו שהורכבו מאנשי חינוך לגיל הרך, ועדת סטאנדרטים שדרשה מן הארגונים המקיימים מעונות-יום לעמוד בקריטריונים מוגדרים. חשוב מכך, משרד העבודה החל להנהיג תכנית נרחבת של הכשרה תוך כדי עבודה עבור המטפלות באותה תקופה, לא יותר מ-15% מן המטפלות היו בעלות הכשרה.

ההכשרה ניתנת בחמש המדרשות של משרד העבודה והרווחה להכשרת מטפלות - בירושלים, חיפה, נתניה, תל-אביב ובאר-שבע. מדובר בתכנית בת 500 שעות, אחת לשבוע במשך שנתיים, בשעות הבוקר, כאשר עם סיום הלימודים מקבלים תעודה של מטפלת מוסמכת. ארגוני הנשים מתחייבים לספק ממלאת מקום למטפלת ביום בו היא נוסעת למדרשה ללמוד.

עד היום (יוני 1992) הוכשרו כבר כ-4,000 - יותר מ-50% - מתוך כלל כ-7,500 המטפלות בישראל. במשרד העבודה מקווים כי בתוך כ-5 שנים תסתיים הענקת ההכשרה לכל המטפלות.⁵⁰

כיום מתקבלות לעבודה במעונות-היום רק מועמדות בעלות 12 שנות לימוד. הנטייה היא לקבל רק את אלה העשויות לעמוד בדרישות של קורס ההכשרה במדרשות.

לצד ההכשרה במסגרת חמש המדרשות להכשרת מטפלות קיימים גם קורסים של האגף להכשרה מקצועית של משרד העבודה והרווחה, בהם למדו בשנת 1992 כמה עשרות מטפלות. גם בקורסים אלה מדובר בתכנית של 500 שעות, אחר-הצהריים. לבסוף יש לציין את מגמת המטפלות בבתי-הספר תיכוניים מקצועיים, המקבלות, בסוף כיתה י"ב, תעודת גמר מקצועית. אלא שבוגרות מסלול זה אינן פוטות, בדרך-כלל, לעבודה במעונות-היום. יצויין כי לצד הקורס למטפלות מתקיימים במדרשות גם קורסים למנהלות מעונות

מסגרת ההכשרה של הגננות עברה מספר שינויים במהלך השנים. עד לשנות החמישים המאוחרות היתה ההכשרה הפורמאלית של גננות בישראל נמוכה ברמתה מזו של שאר מקצועות ההוראה. משך ההכשרה במסלול לגננות בסמינרים היה שווה אמנם לזה של מסלולים אחרים, אך תנאי הקבלה היו שונים: בעוד שבמסלולי ההוראה בבית-הספר דרשו מן המועמדות השכלה של ארבע שנות תיכון ותעודת בגרות, הרי שלמסלול הגננות נתקבלו מועמדות בעלות השכלה של שלוש שנות תיכון בלבד.⁴⁷

בשנת 1957 החל תהליך של שינוי עם הקמתו של מסלול לגיל הרך, תחילה בסמינר לוינסקי ולאחר מכן ברוב הסמינרים. מסלול זה היה מבוסס על הרעיון של ה-Infant School הבריטי, דהיינו, על חטיבה צעירה הכוללת את הגן (גיל 5), כיתה א' וכיתה ב'. בוגרת המסלול יכולה היתה לבחור בין עבודה בגן-חובה ובין עבודה בכיתות הראשונות של בית-הספר היסודי.

המעבר למסלול מורות וגננות לוהה בשינוי בדרישות הקבלה, ומאוחר יותר גם בתנאי העבודה של הגננות. מעתה נתקבלו ללימודים רק מועמדות בוגרות תיכון ובעלות תעודת-בגרות - בדומה למה שנדרש במסלול ההוראה בבית-הספר. גם מעמדן המקצועי של הגננות החל להשתנות: גננות שהועסקו בגני-ילדים רשמיים, שבעבר קיבלו את משכורתן מן הרשויות המקומיות ומארגונים ציבוריים שונים, הוכרו עתה כעובדות מדינה, ושכרן הושווה במרכיביו העיקריים לזה של המורות.⁴⁸ בסוף שנות הששים נפתח בסמינרים מסלול להכשרת "גננות בכירות", שעיקרן שנת לימודים נוספת על השתיים הרגילות. בשנה השלישית שולבה עבודה מעשית עם לימודים תיאורטיים, תחת הכותרת של "התנסות מוגברת" או "סטאז", כאשר שלושה ימים בשבוע מוקדשים ללימודים ושלושה לעבודה מעשית. בתחילה נועדה השנה השלישית רק לתלמידות נבחרות, ואולם עם הזמן היא הפכה למסגרת מחייבת; גננות ותיקות עשו את ההשלמות במסגרת השתלמויות וקיבלו גם הן את התואר "בכירה".⁴⁹

כיום, מסלול ההכשרה לתואר "מורה/גננת מוסמכת בכירה" הוא בן שלוש שנים, ושנת לימודים נוספת, רביעית, מקנה את התואר ב.א. בחינוך (B. Ed). זאת לאחר שבאמצע שנות השמונים הכירה המועצה להשכלה הגבוהה במסלול לגיל הרך כמסלול המעניק תואר אקדמי. בעלות תואר זה יכולות להמשיך בלימודים אקדמיים לתארים גבוהים יותר בתחום החינוך.

גננות ערביות מקבלות את הכשרתן במכללה למורים ערבים בחיפה ובמכללה למורים ערבים בבית-ברל. במכללה למורים ערבים בחיפה ניתן לקבל רק תואר של גננת בכירה: המועצה להשכלה גבוהה עדיין לא הכירה בה כמוסד הרשאי להעניק תואר B. Ed.

מעמד מקצועי: הגננות

גננות העובדות בגני-ילדים מוכרים ובפיקוח, המקבלות את שכרן ממשרד החינוך, מיוצגות על-ידי המחלקה לגננות בהסתדרות המורים. המחלקה מאגדת כ-10,000 גננות המועסקות בכ-6,400 מוסדות חינוך, כולל גני-ילדים של ארגוני הנשים.⁵⁴

להוציא הבדלים קטנים, שכר הגננות שווה לזה של המורות. המחלקה לגננות בהסתדרות המורים פועלת כיום לצמצום המספר התקני של ילדים בגן. בעבר העדיפו בוגרות סמינרים במסלול לגיל הרך לעבוד בבית-ספר, שבו שעות

העבודה היו מעטות יותר בעד שכר שווה, למעשה (להוציא את גמול הניהול, כ-10% מן השכר). הדבר הגיע לידי כך שבוגרות רבות העדיפו לא לעבוד כלל. הנתונים מעלים כי בשנות תשמ"ח, רק 28% מבוגרות הסמינרים במסלול הגננות עבדו בפועל בגנים - שיעור נמוך מזה שבשאר מסלולי ההוראה.⁵⁵

לאחרונה השתנה המצב, בעקבות ההחלטה להעניק לגננות יום ששי חופשי אחת לשבועיים, כמו גם תוספת של "שעות אם" לגננות שהן אמהות לילדים עד גיל 17 - שפירושו המעשי הוא שבוע עבודה בן 5 ימים. לדברי מנהלת האגף לחינוך קדם-יסודי במשרד החינוך, כיום נקלט כבר כל כוח האדם העודף בשוק הגננות.⁵⁶ במגזר הערבי פועלים הגנים במסגרת בית-הספר, והגננות הן מורות לכל דבר. בתי-הספר הערבים פעלו בעבר, וגם היום, רק 5 ימים בשבוע.

העוזרות לגננות מועסקות על-ידי הרשויות המקומיות, ומבחינה מקצועית הן מיוצגות על-ידי הסתדרות הפקידים. דרישות הקבלה לעבודה כעוזרת לגננת הן נמוכות - עשר שנות לימוד. משכורתן מגיעה למעט יותר ממחצית שכרן של הגננות. גם העוזרות לגננות עובדות 5 ימים בשבוע.

משרד העבודה מעניק גם הכשרה כנשים המרכזות משפחתונים. כאן מדובר בקורס בן 210 שעות, הניתן לפני פתיחת המשפחתון. לקורס ההכשרה מתקבלות מועמדות שעברו מיון של ועדת קבלה.

קורסי ההכשרה למטפלות במעונות-יום מאוכלסים בעיקר בתלמידות יהודיות, שכן, כפי שראינו, ביישובים הערביים כמעט ואין מעונות-יום המוכרים על-ידי משרד העבודה והרווחה. משרד העבודה והרווחה אינו מקיים מדרשות להכשרת מטפלות ביישובים ערביים. רק בקורסים למשפחתונים של משרד העבודה יש תלמידות ערביות.

קורסים להכשרת מטפלות במגזר הערבי הוקמו על-ידי עמותות ערביות: דאר אל-טפל, אל-טופלה, וכן קורס בסחנין וקורס במכללת עמק יזרעאל. משך הלימודים בקורסים אלה הוא 720 שעות, והבוגרות מקבלות תעודת הסמכה כמטפלות מטעם משרד העבודה והרווחה. על כך יש להוסיף גם מסלול אחד למטפלות בבית-הספר התיכון בכפר יסיף.

הסמינרים ומשרד החינוך פועלים כיום גם הם בתחום ההכשרה לעבודה עם הגיל הרך: בסמינרים יש מגמות לגיל הרך מאוד במסגרת השלמה לתואר B.Ed.; ואילו משרד החינוך מקיים השתלמויות למנהלות מעונות.

כיצד מכשירים לעבודה עם הגיל הרך ביותר?

מסגרות ההכשרה של משרד החינוך - סמינרים ומכללות - מדגישות את הצד הפדגוגי והדידקטי, וזאת מכיון שהפעילות המרכזית המתבצעת

בבתי הספר ובגני החובה היא פעילות של חזרה במסגרות של הגילאים הרכים יותר אין זה ברור כלל וכלל כי הפעילות המרכזית צריכה להיות פעילות של הוראה. זהו, ככל הנראה, אחד היסודות לרתיעתן של מפעילות מעונות-היום מפני נסיונות משרד החינוך להפעיל את פיקוחו על הגילאים הרכים.

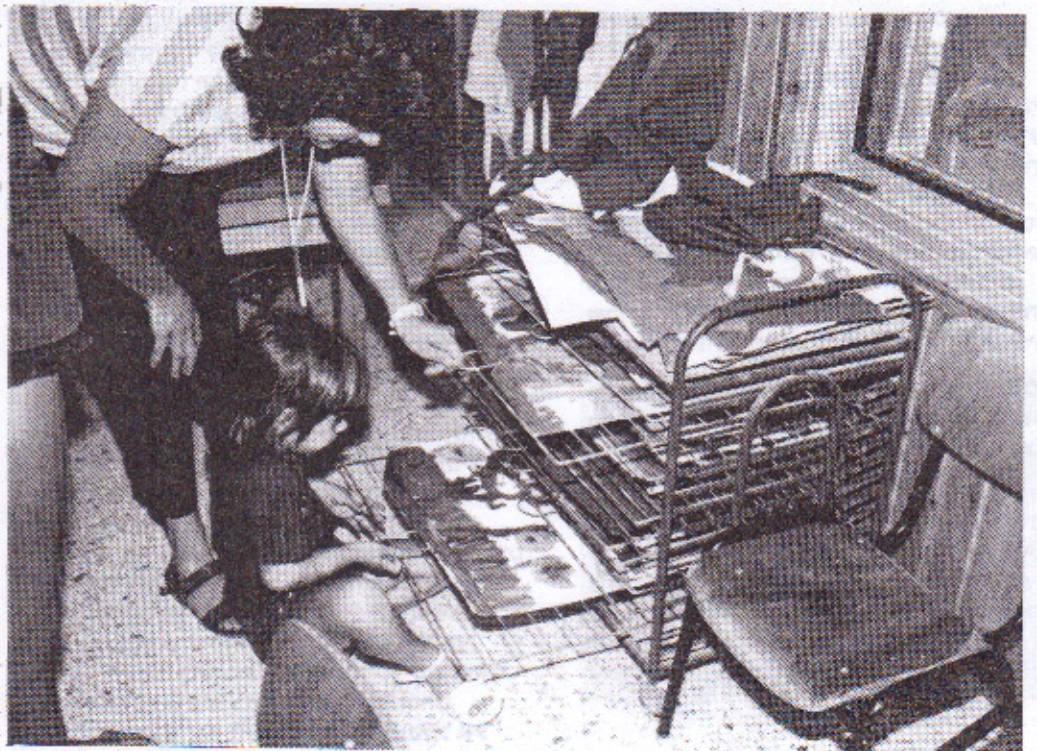
בקרב מומחים לגיל הרך שוררת אי-שביעות רצון מן ההכשרה של העובדות בגני טרום-חובה ומעונות-היום. הד הגן, לדוגמה, פירסם מאמר ביקורתי המציין כי "...מרבית הגנות המוסמכות העובדות עם הגיל הרך לא קיבלו הכשרה חינוכית פורמלית לגיל זה ובדרך כלל הן פועלות לפי ניסיון, אינסטינקט, ספרות מקצועית ובמקרה הטוב הן הולכות לקורסים המקנים ידע בתחום הגיל הרך".⁵¹ הבעיה קיימת גם בגני חובה שמקבלים ילדי טרום-חובה גילאי שלוש. ימרבית הגנות המנהלות את אגף טרום החובה אף הן לוקות בהכשרתן, כי מערכת ההוראה הגנית מתמקדת בגילאים גבוהים יותר.⁵²

יש הסבורים כי עבודה חינוכית עם הגילאים הרכים ביותר צריכה להיות מבוססת על תיווך והתערבות ולא על הוראה. ההבדל המהותי הוא בכך שהתערבות חינוכית מתרחשת, לרוב, במצבים ספונטניים של פעילות הילד - בסביבה הפיסית והאנושית, בה יש אפשרויות אופטימליות ללמידה משמעותית. מרים סנפיר, רכזת המסלול לגיל הרך בסמינר לוינסקי, מציעה להכשיר בעתיד מחנכים מקצועיים בעלי תואר B.Ed., עם התמחות בפסיכולוגיה התפתחותית; מחנכים אלה יקבלו הכשרה מיוחדת בשיטות תיווך והתערבות.⁵³

מעמד מקצועי: המספרות

המספרות במעונות-היום של נעמ"ת וויצ"ל מיוצגות מבחינה מקצועית על-ידי הסתדרות הפקידים. המספרות המועסקות על-ידי הארגונים האחרים אינן מאוגדות או שאינן מיוצגות על-ידי הסתדרות הפקידים. שכן, הקרוב לזה של העוורות לגנות ולא לזה של הגנות, הוא מעט יותר משכר המינימום.⁵⁷ במעונות-היום ביישובים הערביים, המופעלים ברובם על-ידי יזמים פרטיים, שכר המספרות נמוך עוד יותר. גם מנהלות המשפחתונים אינן מאוגדות: הן פועלות במעמד של עצמאיות עם חוזה פיקוח בינו לבין הארגון המפעיל ומשרד העבודה והרווחה; שכן בספטמבר 1992 עמד על 3,000 ש"ח.⁵⁸

לדברי אנשי משרד העבודה והרווחה, לו הושווה שכרן של המספרות לזה של הגנות היה פונה לעבודה במעונות "חומר יותר טוב". באופן כללי, היוקרה המקצועית של המספרות נמוכה מזו של הגנות. מועמדות העומדות בדרישות הקבלה מעדיפות לפנות לסמינרים למורות וגנות. על כך יש להוסיף שהעבודה במעונות-היום קשה מזו בגנים.

"טעונוי טיפוח" בגיל הרך?

מדיניות ה"טיפוח" – מסלול ללא נקודת סיום

אילו היתה מדיניות ה"טיפוח" מיועדת להוביל ילדים וילדות למצב בו הם אינם זקוקים עוד לטיפוח, היא היתה מציינת נקודת סיום, שלאורה אפשר היה, בין השאר, לבדוק האם התכניות השונות אכן משיגות את יעדן.

בפועל אין זה המצב. מערך ה"טיפוח" בכללותו אינו בנוי בצורה של שלבים רציפים, שבהם מתקדמים בהדרגה עד אשר יוצאים את מעגל ה"טעוני טיפוח". התכניות ל"טעוני טיפוח" בגיל הרך, בבית-הספר היסודי ובחטיבות הביניים מופעלות במנותק זו מזו. נראה שכל שלב במערכת החינוך מפתח תכניות "טיפוח" משלו. התלמידים והתלמידות פשוט עוברים ממצב של "טעוני טיפוח" בשלב האחד למצב של "טעוני טיפוח" בשלב הבא לאחריו.

בהעדר יעד מוגדר, או נקודת סיום, כולל נקודות הערכה קבועות לאורך מסלול הלימודים, אין גם בדיקות שמטרתן לקבוע מי וכמה מן התלמידים/ות שהתחילו את דרכם כ"טעוני טיפוח" הגיעו למעמד של תלמידים/ות רגילים.

יתרה מזאת – בשכונות וביישובים בהם יש שיעור גבוה של תלמידים/ות המסווגים כ"טעוני טיפוח", בתי-הספר היסודיים מצטיינים בהישגים נמוכים ובשיעור גבוה של תלמידים בהקבצות נמוכות, בעוד שבתי-הספר התיכוניים מצטיינים בריבוי של מסלולים מקצועיים.⁷⁵ יוצא, אם כן, שילדים הנהנים מגן מילוא או מתכניות ה"ט"ף והאתגר נכנסים ברובם, בסופו של דבר, למערכת בית-ספרית שכונתית או עירונית המציעה להם מלכתחילה אפשרויות מוגבלות.

בשנות הששים גיבש משרד החינוך מדיניות שנועדה לצמצם את הפערים ההשכלתיים בין ילדי העולים היהודים מארצות האיסלאם ובין ילדי הוותיקים והעולים מארצות אירופה. בנים ובנות לאב שמוצאו אסיה או אפריקה והוא בעל השכלה נמוכה ועומד בראש משפחה מרובת נפשות הוגדרו כ"טעוני טיפוח".⁶¹ עבור התלמידים "טעוני הטיפוח" גובשו תכניות לימוד והעשרה ייחודיות, והמורות שנועדו ללמדם קיבלו הכשרה מיוחדת מדיניות זו שרירה וקיימת גם היום, למרות שינויים שחלו בתכניה ובקדימות היחסית שלה ברשימת הפריינקטים של משרד החינוך.

עם השנים התפתחה ביקורת על עצם המינוח; נטען, בין השאר, כי ההגדרה של "טעוני טיפוח" תורמת להנצחה של מצב ששרר בשנות ה-60.⁶² חמור מכך, נראה כי חלוקת אוכלוסיית התלמידים ל"רגילים" ול"טעוני טיפוח" תרמה לביסוס של ציפיות נמוכות כלפי אלה האחרונים. בסקר המקיף ביותר שנערך על הישגי בתי-הספר היסודיים בישראל נתגלה כי ציפיותיהם של מורים מתלמידים המוגדרים כ"טעוני טיפוח" הן נמוכות ביותר.⁶³ דו"ח פנימי של משרד החינוך מגלה מצב דומה גם כיום.⁶⁴

לכאורה, הקטיגוריה "טעוני טיפוח" אינה תופסת לגבי גני ילדים; הסיווג התייחס מלכתחילה רק לתלמידי בתי-ספר.⁶⁵ בנוסף לכך, בגני-הילדים לא היתה – עד כה – תכנית-לימודים היכולה לשמש בסיס לאיבחון הבדלים בהישגים של קבוצות תלמידים שונות.

למרות זאת, מדיניות הטיפוח תופסת מקום חשוב בשירותי החינוך לגיל הרך. תכניות המיועדות לילדים המוגדרים כ"טעוני טיפוח" מהוות מרכיב מרכזי של כלל התכניות שניזומו בישראל עבור הגיל הרך בישראל. האגף לשירותי חינוך ורווחה במשרד החינוך מקדיש חלק ניכר מתקציביו לתכניות אלה – החל מהקמתם של מרכזי העשרה לגיל הרך, הקרויים גני מילוא (מרכזי העשרה לספרות ואמנות) ועד לתכניות חינוך להורים, כדוגמת האתגר (והדרכת אמהות תיכנותית בגיל הרך) וה"ט"ף (והדרכה בטיפוח תינוקות). תכניות האתגר, ה"ט"ף וגני מילוא תופסות, ביחד, למעלה מ-40% מסך ההוצאה על הגיל הרך במסגרת האגף.⁶⁶

התכניות ל"טעוני טיפוח" בגיל הרך מתבססות על ההנחה שאחד המקורות להישגיהם הנמוכים של ילדים אלה בהגיעם לבית-הספר הוא ברמת הגרייה האינטלקטואלית הנמוכה המאפיינת, כביכול, את משפחותיהם ואת קהילותיהם. צידוק לכאורה להנחה זו נמצא במחקר משנות ה-70 שמצא פער בין רמת המשכל של ילדים "טעוני טיפוח" ובין זו של ילדים מטופחים, החל מן השנה השנייה לחייהם.⁶⁷ ממצא זה שימש בסיס לתכניות התערבות בגן הילדים ובמשפחה, במטרה לעצור את הירידה ברמת המשכל של ילדים אלה.⁶⁸

יש לציין כי בדיקה והשוואה של רמות משכל

בגיל הרך הן עניין שנוי במחלוקת יש המפקפקים בעצם המשמעות של מבדקי משכל בגיל הרך, לאור התיאוריה ההתפתחותית של פיאזה.⁶⁹ אחרים טוענים כי אצל ילדים הגדלים בתנאי מצוקה, הפגיעה הבולטת ביותר היא בתכונות אישיות כגון הנעה והערכה עצמית, ולא דווקא ברמת המשכל.⁷⁰

בקרב יוזמי התכניות ל"טעוני טיפוח" בגיל הרך, הממצא בדבר הבדלים ברמות משכל מקבל משמעויות מרחיקות לכת. הביטוי הבולט ביותר הוא ברמת הציפיות הנמוכה שלהם מן הילדים המשתתפים בתכניותיהם. הציפיות של יוזמי תכנית האתגר, לדוגמא, הן מינימאליות: אריהשארות בכיתה ואריהשמה לחינוך המיוחד.⁷¹ ייתכן שציפיות נמוכות אלה תורמות להגדרה של סף הישגים נמוך עבור הגננות, האמהות והילדים, ובדרך זו גורמות לכך שהתכניות, במקום שתשלמנה את מה שחסר לילדים מבחינת גרייה אינטלקטואלית, מקבעות את מעמדם כמי שזקוקים ל"טיפוח" ארוך טווח.

מחקרים שבוצעו על-ידי המכון לחקר הטיפוח בחינוך מצביעים על יתרון שמעניקה תכנית האתגר לבוגריה בהגיעם לבית-הספר היסודי: בהשוואה לקבוצות-ביקורת, שיעור הנשאים כיתה ושיעור המועברים לחינוך המיוחד היה נמוך, יחסית. יתרון זה מחזיק, ככל הנראה, מספר שנים.⁷² תרומה אחרת של התכנית היא הגברת מעורבות האמהות בגורלם החינוכי של ילדיהם.⁷³ מאידך גיסא יש לציין כי לפחות בתקופה הראשונה להפעלתה של תכנית האתגר, ההשפעה שלה על שיעור ההפניה לחינוך המיוחד לא היתה ניכרת. ב-1975, עם תחילת ההפעלה של האתגר, מספר הילדים שלמדו בחינוך מיוחד בישראל עמד על 36,500; בתוך חמש השנים הבאות עלה המספר באופן תלול והגיע ל-60,000. אלה היו שנות ההתרחבות של החינוך המיוחד בישראל, בעקבות החמרת המיון בבתי-הספר היסודיים ובחטיבות הביניים. מספר תלמידי החינוך המיוחד החל להתייצב רק לאחר מכן, במהלך שנות השמונים.⁷⁴ אין מחקרים שבדקו את השפעת תכנית האתגר על הפניה לחינוך המיוחד ביישובים או בשכונות ספציפיות.

יש לציין כי התכניות לילדים "טעוני טיפוח" לא הופעלו ביישובים ערביים; המונח "טעוני טיפוח" מתייחס, כאמור, לילדים וילדות יהודים שמוצא אביהם הוא מאסיה או מאפריקה.

עם מסירת גליון זה לדפוס הודיע משרד החינוך על שינוי בקריטריונים לקביעת מעמד של "טעוני טיפוח": מעתה לא ייקבע עוד מעמד זה על-פי מוצא עדתי, אלא על-פי מצב חברתי-כלכלי. אלא שלמרות שינוי ההגדרה, תלמידים ותלמידות ערבים עדיין לא נכללים בה.

תכניות נבחרות ל"טעוני טיפוח" בגיל הרך

האתגר

האתגר - הדרכת אמהות תיכנותיות בגיל הרך - היא תכנית הדרכה חינוכית המיועדת לאמהות של ילדים גילאי 3-4-5. ההדרכה נערכת בבית המשפחה ובאה כתוספת לתכנית בגן-הילדים. להתגבר שני יעדים: הגברת מעורבות האמהות בחינוך האינטלקטואלי של ילדיהן, וקידום המוכנות של הילדים לבית-הספר.⁷⁶ ההדרכה ניתנת אחת לשבוע על-ידי מדריכות סמך-מקצועיות תושבות השכונה, על פני תקופה של שלוש שנים.

ההדרכה מכוונת להרכשת כישורים בסיסיים: יכולת להקשיב ולקיים תקשורת מילולית, הרגלי למידה, שיפור והעשרת השפה הפורמלית, רכישת כישורי הבחנה בעזרת החושים, יכולת חשיבה גיונית וכישורי פתרון בעיות.⁷⁷

תכנית האתגר פותחה בסוף שנות הששים על-ידי פרופ' אבימה לומברד מן המכון לחקר הטיפוח בחינוך שבאוניברסיטה העברית בירושלים, והחל מ-1975 היא מופעלת בהיקף ארצי, במימון האגף לשירותי רווחה וחינוך במשרד החינוך. מאז 1980 הופעלה התכנית בשכונות וביישובים המשתייכים לפרויקט שיקום השכונות ו/או לתכנית הרווחה החינוכית של משרד החינוך.

אוכלוסיית היעד מוגדרת כ"משפחות בהן אמהות בעלות רמת השכלה נמוכה (פחות מ-10 שנות לימוד), כולל אמהות אנלפבטיות. בדרך כלל מדובר על משפחות מרובות ילדים (5 ילדים או יותר) המתגוררות בצפיפות דיור גבוהה.⁷⁸

בשנת 1991/92 הופעלה התכנית ב-50 שכונות ויישובים, והקיפה 5765 משפחות.⁷⁹ היקף הפעילות, שהגיע בעבר לשיא של 15,000 משפחות ב-100 שכונות ויישובים, מצוי בירידה בשנים האחרונות. במהלך העשור של שנות השמונים השתתפו בתכנית קרוב ל-110,000 אמהות.⁸⁰

הט"ף - הדרכה בטיפוח פעוטות

התכנית גובשה בשנות השבעים המוקדמות על-ידי הפרופ' אבימה לומברד וחנה ניסל מן המכון לחקר הטיפוח בחינוך שבאוניברסיטה העברית בירושלים, והיא מופעלת במסגרת ארצית מאז 1980. ב-1989 היא הופעלה ב-29 יישובים ושכונות ברחבי הארץ. התוכנית, הממומנת על-ידי האגף לשירותי חינוך ורווחה במשרד החינוך, מיועדת ל"משפחות צעירות עם ילדים בגילאי 1-3 שהשכלת הוריהם עד 12 שנות לימוד.⁸¹ עיקרה של התכנית - ביקור שבועי של מדריכה סמך-מקצועית בבית המשפחה לשם הדרכה ההוראה ושל הילד בפעילויות משחקיות, הכוללות העשרה לשונית, ספרות ילדים, מוטוריקה, תיאום יד-עין, מיון, זכרון, דמיון ועוד.⁸² המדריכות הן אמהות תושבות השכונה, שקיבלו השתלמות של שבוע ימים, וכן הדרכה שוטפת מאוחר יותר. התכנית פותחה על יסוד הנסיון של תכנית האתגר, ומבוססת על מודל עבודה דומה - הדרכת האם לשימוש בחומר מתוכנן למשחק עם הילד בבית.

קדמ"ה - קבוצות דיון מורים-הורים

תכנית קדמ"ה כוונה אף היא לציבור ההורים המזרחי בשכונות ובעירויות הפיתוח, והיא הופעלה על-ידי המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך והתרבות. קבוצת היעד הראשונית היתה הורים לילדים בגני חובה בשכונות מצוקה, ואשר איפיוניהם "הכנסה נמוכה, תנאי דיור קשים, משפחות מרובות ילדים, חסרי השכלה פורמלית, עלו לארץ מתברות בלתי מפותחות במזרח התיכון שם לא התנסו בהתנסות דמוקרטית".⁸³ ואולם כיום מופעלת התכנית במגוון רחב יותר של גנים ושכונות.

עיקרה של תכנית קדמ"ה מפגשים אחת לחודש, למשך כשעה וחצי, כאשר נושאי הדיון מוצעים על-ידי הגנת ו/או ההורים. המפגשים מיועדים ללמד את שני הצדדים להקשיב זה לזה ולהפוך רגישים יותר לנושאים המטרידים את כל אחד מן הצדדים. באמצע שנות השמונים הופעלה התכנית בכ-450 גני-חובה ברחבי הארץ.⁸⁴

ממצאי סקר גנים

במסגרת הכנתה של סקירה זו ביקרו המחברים בגניילדים במטרה לעמוד על טיב השירותים הניתנים בהם ועל תחושות הגננות כלפי עבודתן. הביקורים נערכו בחודשים מרץ-אפריל 1992, והם כללו 46 גניילדים יהודיים - טרוס-חובה וחובה - ו-34 גניילדים ערביים, בהם גני-חובה ממשלתיים וגני טרוס-חובה שמרביתם מופעלים על-ידי עמותות הגנים הערביים מייצגים כפרים וערים בגליל, במשולש ובנגב, וכן את הגופים השונים - ממשלתיים, עירוניים וציבוריים - המפעילים גנים במגזר הערבי. הגנים היהודיים מייצגים גם הם את מרבית הארגונים המפעילים שירותי חינוך לגיל הרך, אך הם מרוכזים בעיקר בשכונות דרום תל-אביב, בפרדס כץ, באור יהודה ובאופקים. הממצאים הבולטים:

1. בגניילדים היהודיים, כל הגננות היו מוסמכות. בגני הילדים הערביים, כל הגננות בגני-חובה, וחלק מן הגננות בגני טרוס-חובה, היו בוגרות סמינרים, או גננות שהוסמכו על-ידי בחינות ואולם בקרב הגננות בגנים המופעלים על-ידי עמותות כדוגמת דאר אל-טפל, אל-טופלה וארגון נשות ערה וערערה, רק 2 מתוך 15 היו בוגרות סמינר; השאר היו בוגרות קורסים של דאר אל-טפל (4), אל-טופלה (3), המדרשה למחנכות-מטפלות במכללת עמק

יזרעאל (2), קורס במכללת מנשה (2) ובוגרות י"א או י"ב שעשו קורס של שלושה חודשים (2). בין הגננות המפעילות גנים פרטיים, 2 היו בעלות השכלה של י"א או י"ב כיתות, אחת היתה בוגרת של קורס למחנכות-מטפלות במכללת עמק יזרעאל ואחת בוגרת של קורס מחנכות-מטפלות של אל-טופלה.

2. בקרב הגננות היהודיות, כמעט כולן הכירו את התכניות המיוחדות שפותחו על-ידי האגף לחינוך קדם-יסודי במשרד החינוך והתרבות עבור גני-הילדים, כגון מט"ל (מדעי הטבע לגן), ת"ל (תכנית לימודים), מעגל הקסם, זהרור, מלל או תכנית אגס. בקרב הגננות הערביות, הרוב אינן מכירות את מרבית התכניות הללו. התכניות המוכרות ביותר הן תכנית מט"ל ומעגל הקסם, אותן הכירו 29% מהגננות, רובן גננות המלמדות בגני-חובה ממשלתיים. רק אחת מן הגננות - מגן-חובה בנצרת - סיפרה כי ביקרה עם ילדיה בגן מילוא (מרכז העשרה לספרות ואמנות).

3. מרבית הגנים היהודיים נהנים משירותים חינוכיים נלווים, כדוגמת גננת שייח (שירות ילדי חריגים), אחות, פסיכולוגית, מורה לרייתמוסיקה, מורה לדראמה יוצרת. בגנים הערביים, לעומת זאת, שירותים אלה נדירים למדי. השירות הנלווה הנפוץ ביותר הוא זה של פסיכולוגית, והוא צוין על-ידי 7 מן הגננות העובדות בגנים ממשלתיים או של נעמ"ת, כמו גם על-ידי 3 גננות העובדות בגנים של אגודת דאר אל-טפל ואל טופלה. בחמישה מגני-חובה הממשלתיים ציינו הגננות קיומו של שירות אחות. ארבעה גני-חובה מקבלים שירות לילד החריג (שייח). מורה לרייתמוסיקה מבקרת רק בששה מן הגנים, כולם גנים של אגודות פרטיות - דאר אל-טפל, אל טופלה ונשות ערה וערערה.

4. אצל הגננות הערביות מצאנו פער גדול בין מעמדן בעיני עצמן ובין המעמד שיש להן, לדעתן בעיני החברה. על השאלה כיצד היו מדרגות את המקצועות גננת, מורה בבית-ספר יסודי, מורה בתיכון ומרצה באוניברסיטה לפי מידת תרומתם לחברה, השיבו 30 מתוך 34 הגננות הערביות (88%) כי לדעתן, הגננת ניצבת ראשונה במידת תרומתה לחברה. ואולם שיעור דומה (91%) ענה כי בעיני החברה, מידת התרומה של הגננת היא הנמוכה מתוך ארבעת מקצועות ההוראה. ממצאים דומים עולים גם משאלה אודות מידת החשיבות של מקצוע הגננת בעיני החברה. רק אחת מן הגננות ענתה כי עבודת הגננת "חשובה מאוד" בעיני החברה. שמונה עשרה (53%) גננות ציינו שעבודתן "חשובה", ושלוש-עשרה (38%) ציינו שעבודתן לא חשובה. גננת אחת ציינה שעבודתה "לא חשובה כלל" בעיני החברה. בקרב הגננות היהודיות, לעומת זאת, 85% השיבו כי בעיני החברה, עבודת הגננת היא "חשובה" או "חשובה מאוד".

סביר להניח כי הדבר משקף את מעמדו של החינוך לגיל הרך בחברה הערבית, בעיקר בגילאי

הערביות כמעט חצי בחצי בין שתי הקטיגוריות הגבוהות ("מרוצה מאוד" או "מרוצה"). רק גננות ספורות ענו כי הן "לא כל כך מרוצות" או "טאות". אצל הגננות היהודיות, לעומת זאת, 80% דיווחו כי הן "מרוצות מאוד". ■

טרום-חובה, שם מועסקות גננות רבות חסרות הסמכה ובשכר נמוך, דבר היוצר את התחושה כאילו "כל אחת יכולה לעשות את עבודת הגננת".

5. כאשר נשאלו הגננות האם הן גאות בעבודתן, מרוצות ממנה וחשות כי הן ממצות את עצמן בעבודה, התחלקו תשובותיהן של הגננות

סיפורו של מיזוג

קליטתם של ילדי עולים מאחיופיה בעיילדים של מושבי חבל אשכול

המושבים של המועצה האיזורית אשכול החליטו לקלוט את ילדי העולים האתיופים בצורה שונה מן המקובל: הם פיזרו אותם, בקבוצות של 6-7 בגנים בהם לומדים ילדי המושבים עצמם. במבצע משתתפים 10 מושבים - עין הבשור, מבטחים, אוהד, תלמי אליהו, שדה ניצן, צוחר, שדה אברהם, יתד ותלמי יוסף (2 גנים) - והוא מקיף סך של 73 ילדים אתיופיים גילאי 4 עד 6. המועצה האיזורית אשכול משלמת את שכר הלימוד של ילדים אתיופים גילאי טרום-חובה. לאחר תקופה של התאקלמות הדדית, בעיקר במישור של השפה, משתתפים היום הילדים האתיופים בכל פעילויות הגן, כילדים רגילים. הגננות מעידות על יכולת קליטה טובה של הילדים החדשים, על תפיסה מהירה ועל פוטנציאל התקדמות גדול. את הרעיון הגו מנהל מחלקת החינוך של המועצה האיזורית, פניו אג'נטי, ומזל אבישר, רכות הגנים של המושבים. מזל אבישר הסבירה את הרקע להחלטה כך: "אני, כילדת מרוקו, עברתי את הקליטה של שנות החמישים ולא הייתי מוכנה ששוב נחזור על אותן הטעויות".⁵⁹

הרעיון התקבל למרות חששות של חלק מן הגננות, כמו גם של חלק מן ההורים. בצוחר, שהוא המרכז המינהלי של החבל, ובו מתגוררות משפחות של עובדי קבע של המועצה האיזורית, היתה ההתנגדות רצינית יותר, וחלק מן ההורים איימו כי לא ישלחו את ילדיהם לגנים משותפים. היו חששות של הידבקות במחלות, כמו גם של הידבקות מן הצבע השחור. בכל זאת בוצעה התכנית, והיום ההרגשה הכללית היא של הצלחה גדולה. מרבית הגננות חושבות שהילדים יוכלו להצליח גם בבתי-הספר, במידה ויקבלו סיוע ברכישת השפה. כולן הביעו בטחון ביכולת האינטלקטואלית של הילדים. רק בגן אחד אמרה הגננת כי היא אינה יכולה לסמוך על יכולת האיבחון שלה, וכי היתה רוצה שמישהו מקצועי יבוא ויערוך איבחון לבדיקת מידת המוכנות של ילדי העולים האתיופים לכיתה א'.

המשכן של הסיפור טוב לא פחות מראשיתו: עד כה, ילדים אתיופים גילאי בית-ספר הופנו לבית-ספר של זרם החינוך הממלכתי-דתני במרכז האיזורי מרחבים, שם הם לומדים

של המושבים נרשמו לשנת-הלימודים תשנ"ג לבית-ספר יסודיים של המושבים, וכך תהיה להם הזדמנות להמשיך וללמוד לצד חבריהם הוותיקים, במקום להיות מופרדים מהם.⁶⁰ יצוין כי צעירים עולים מאחיופיה המסיימים בית-ספר יסודי מופנים כיום בעיקר לבית-ספר תיכוניים מקצועיים.

בכיתות נפרדות. ההפנייה לזרם הממלכתי-דתני דווקא מעוגנת בהבנה בין-משרדית בדגם הממשלתי, והיא נמשכת כיום למרות הכרזות חוזרות של משרד החינוך כי "הורים עולים מאחיופיה רשאים לרשום את ילדיהם לבית-ספר של הזרמים השונים לפי בחירתם". ואולם הילדים שלמדו בשנת תשנ"ב בגני-חובה

מעונות-יום

ארגונים לא-ממשלתיים המפעילים מעונות-יום וגני-ילדים

נעמ"ת

נעמ"ת מפעילה מעונות-יום, גני-ילדים ובמעונות-יום שליד מפעלים, צהרונים וכיתות במרכזי קליטה. לנעמ"ת 328 מעונות-יום, ובהם כ-23,600 ילדים. מספר זה כולל 3 מעונות-יום במגזר הערבי, המשרתים 183 ילדים בגילאים 1 עד 3, וכן מעונות-יום מעורב אחד. כל מעונות היום הללו הם באזור תל-אביב-יפו. על אלה יש להוסיף 18 כיתות גן, המשרתות 468 ילדים. 14 יישובים ערביים שונים. נעמ"ת מעסיקה במעונותיה 3,800 עובדות. מספרות נעמ"ת הן בוגרות המדרשות של משרד העבודה או בוגרות מנחת מספרות בבתי-ספר תיכוניים-מקצועיים. בכל כיתה מעון לגילאי 3 ומעלה מועסקת נגנת מוסמכת. נעמ"ת מפעילה גם מערכת השתלמויות, וכן 3 מרכזיות פדגוגיות - בחיפה, בקרית מוצקין ובירושלים; מרכזיה נוספת נמצאת בהקמה בדרום. בנעמ"ת מועסקות 20 מפקחות פדגוגיות. כיום בכל מעון יש לפחות מספרת אחת עם הסמכה.⁹³ במגזר הערבי המצב טוב עוד יותר: עקב מינוט אפשרויות התעסוקה, כל 23 הנשים המועסקות במסגרות נעמ"ת הן בוגרות סמינרים להכשרת מורים.⁹⁴

ויצ"ו

ויצ"ו מפעילה 170 מעונות-יום, כולל מעונות במרכזי קליטה. מבקרים בהם כ-14,000 ילדים, כולל בכיתות גן. ויצ"ו אינה מחזיקה במעונות-יום במגזר הערבי. במעון השוכן ביפו יש רוב של ילדים ערבים. הארגון קיבל לאחרונה פנייה מן המגזר הבדואי לפתוח מעונות-יום. ויצ"ו מעסיקה 1,900 מספרות וגונות. המספרות הן בוגרות המדרשות של משרד העבודה והרווחה ושל השתלמויות שויצ"ו עצמה מארגנת. ויצ"ו מחזיקה גם 3 מרכזיות פדגוגיות - בבאר-שבע, בגבעתיים ובירושלים. ויצ"ו מאמצת, מאז שנות השמונים המוקדמות, שיטת עבודה של קבוצות קטנות מאוד - 3-6 ילדים בקבוצה. שיטה זו מאמצת כיום גם בארגונים האחרים.⁹⁵ המשך בעמ הבא

מערכת מעונות-היום הקיימת בישראל היא יצירתם של ארגוני הנשים - תנועת הפועלות (כיום נעמ"ת), ויצ"ו ואמונה שליד תנועת האשה הדתית-לאומית. בתקופת היישוב התפתחו המעונות כמענה לצרכיהן של נשים עובדות מקרב העלויות החלוציות בשנות הששים, עם התרחבות המשק הישראלי ועם הגידול בתעסוקת נשים בשירותי הממשלה ובתעשייה, הצטרף אל ארגוני הנשים משרד העבודה והרווחה, שהקציב כספים להרחבת מערכת מעונות-היום.

בשנות השמונים הצטרפו אל שלושת ארגוני הנשים הגדולים ארגונים קטנים יותר, בעיקר ארגוני-בת של מפלגות שהיו שותפות לקואליציה הממשלתית, כמו "נשות חרות", "מעונות מרגלית" של ש"ס, נשים ליברליות ורשת "בית-יעקב" של אגודת ישראל. לצידם התפתחה גם רשת של מעונות המוחזקים על-ידי רשויות מקומיות ועל-ידי חברת המתנסים. על הארגונים והמסגרות הללו יש להוסיף ארגונים שאינם מוכרים על-ידי משרד העבודה והרווחה, כגון חב"ד.⁸⁵

באשר ליישובים הערביים, שניים מארגוני הנשים הגדולים, ויצ"ו ואמונה, אינם פעילים בהם כלל, ואילו נעמ"ת מחזיקה רק 3 מעונות-יום לילדים ערבים ומעורקים אחד מעורב. על כך יש להוסיף כי חלק גדול מן המבנים של מעונות-היום במגזר היהודי מוקמים באמצעות תרומות של קרן החינוך של הסוכנות היהודית - שאינה פועלת ביישובים ערביים.

בשנות השמונים קמו מספר ארגונים ציבוריים ערביים שהחלו לפתח מעונות-יום: מואססת

חדאטת אל-טאסרה (ארגון מעונות-היום של נצרת), דאר אל-טפל אל-ערבי (בית הילד הערבי) בעכו, בערעה וביפו, תנדי (תנועת נשים דמוקרטיות שליד המפלגה הקומוניסטית), האגודה האיסלאמית, ומספר ארגונים קטנים יותר. מספר מעונות-היום של כל הארגונים גם יחד הוא קטן.

תמונה חלקית על חלקם של הארגונים והמסוד השונים במערכת מעונות-היום ניתן לקבל מתוך נתוני משרד העבודה והרווחה אודות ילדי נשים עובדות אשר שהו במעונות-יום בשנת 1992.

הנתונים הללו מקיפים 80% - 48,000 מתוך 60,000 מן הילדים והילדות שהיו רשומים במעונות-יום באותה שנה. ברשימה שבעמוד ממול כללנו רק את הארגונים הגדולים ביותר.

כל אלה ביחד מונים כ-38,500 ילדים, שהם כ-80% מכלל ילדי האמהות העובדות שהיו רשומים בשנת 1992 במעונות-יום. יתרת הילדים והילדות היו רשומים במעונות-יום המופעלים על-ידי כמו עשרות רשויות מקומיות.

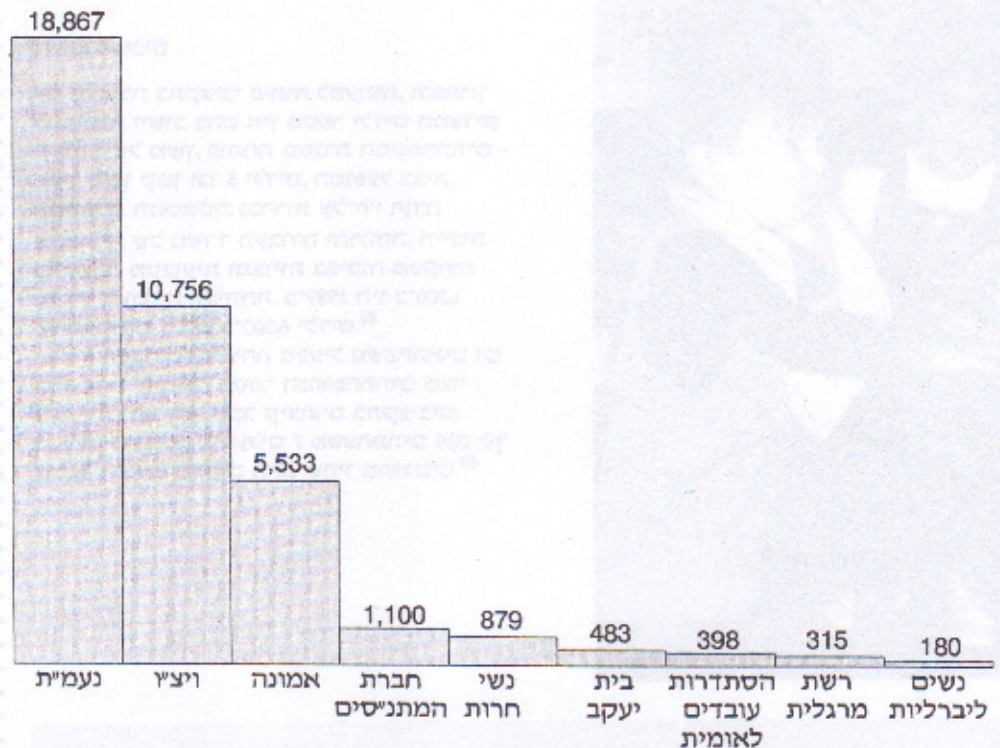
לאחרונה מתאפיין שוק מעונות-היום בתחרות, בעיקר בשכונות ובעיירות-הפיתוח, וזאת בעקבות הצטרפותם של הארגונים החדשים, שחלקם מציעים מחירי הרשמה נמוכים, המתאפשרים הודות להזרמה תקציבית ממשלתית. התחרות ניכרת גם בפתיחתם של מעונות-יום חדשים. המבנים של מעונות-היום מוקמים בדרך-כלל על-ידי הרשות המקומית, לרוב באמצעות מימון של קרן החינוך של הסוכנות היהודית. עם השלמת המבנה, הרשות המקומית היא זו המחליטה בידי איזה ארגון להפקיד את הפעלת

התפתחות מעונות היום, 1969-1989 ולא כולל מעונות-יום של ארגונים ערביי

שנה	מספר מעונות	מספר הילדים במעונות	מספר הילדים שאמהותיהם עובדות	אחוז הילדים שאמהותיהם עובדות
1969	200	10,000	7,000	70%
1975	520	27,500	18,000	65%
1981	750	43,000	29,000	67%
1985	850	45,000	31,000	69%
1989	1,100	60,000	48,000	80%
1990	1,300	60,000	50,000	83%

המקור: נעמי שפר, משרד העבודה והרווחה, מערכת מעונות היום במדינת ישראל, 9.11.89.

ילדי אמהות עובדות (יהודיות) במעונות יום לפי ארגון מפעיל, 1992

המקור: משרד העבודה והרווחה, התפלגות ילדי נשים עובדות במעונות-יום לפי ארגון המפעיל את המעון, 1992.

החלטה זו מושפעת, בין השאר, משיקולים מפלגתיים.

התחרות בין הארגונים נערכת כיום בשוק שהתרחבותו נבלמה, ככל הנראה מחמת העלייה באבטלה והשחיקה בשכר, ואולי גם מחמת רווייה שהושגה בעקבות ההתרחבות עד כה. מנהלות ארגוני הנשים ומנהלת האגף לתעסוקה ולמעמד האשה במשרד העבודה אינן חוזות תנופת גידול חדשה במערכת מעונות-היום בעתיד הקרוב. מערכת מעונות-היום מקיפה רק 15% מאוכלוסיית הצרכנים הפוטנציאליים, בעיקר ילדי אמהות עובדות בנות המעמד הבינוני, אשכנזי ומזרחי כאחד. משפחות המעמד הבינוני-הגבוה והגבוה נטות להשתמש במטפלות פרטיות או במעונות וגטנים פרטיים, מתוך רצון להעניק לילדיהן יחס אישי ואינטימי יותר מזה שניתן לקבל במעון-יום. בשיחות עם אמהות חוזרת ועולה הקביעה כי "מי שיכול להרשות לעצמו" מעדיף את האלטרנטיבה הפרטית על מעון-היום.

נשות המעמד הנמוך אינן נטות להשתמש במעונות-היום, בין השאר בגלל התשלום, שהוא גבוה, יחסית, גם בהיותו מסובסד. יוצאות מן הכלל הן נשים ששכר הלימוד של ילדיהן מכוסה על-ידי לשכת הרווחה.

מעונות-היום מיועדים לילדים גילאי 3-5, אך יש גם מספר מעונות המקיימים כיתות גן לילדים בני 4. נייר עבודה של משרד העבודה והרווחה קובע כי יש להעניק עדיפות לילדים בגילאים

0-15 חודשים.⁸⁶ ואולם כיום קבוצת-הגיל הגדולה ביותר בקרב ילדי מעונות-היום היא זו של בני השנתיים.

המעונות מיועדים בראש ובראשונה לילדי אמהות עובדות. המעון מוגדר על-ידי משרד העבודה והרווחה כיאמצעי עזר, תחליף לטיפול של המשפחה בילדים, המאפשר לאם לצאת לעבודה בהתאם לצרכיה האישיים, צרכי המשפחה וצרכי המשק כולו.⁸⁷ מרבית המעונות פועלים בין השעות 07:00 עד 16:00. יש גם מעונות-יום שנפתחו בצמוד למפעלים, והללו נפתחים מוקדם מהרגיל, ב-06:30, ופועלים עד 17:00. במגזר הערבי, מעונות-היום - שמספרם, כאמור, הוא קטן ביותר - פועלים לרוב רק בשעות הבוקר, ולעתים עד 14:00, ואינם מאפשרים לאמהות יום עבודה מלא.

מרבית מעונות-היום פועלים על-פי סדר-יום מוגדר למדי, המותאם לכל אחת מקבוצות הגיל. בעבר, הדגש בסדר-היום היה על יצירת "תחליף למשפחה" במובן של הענקת בטחון, חום ותזונה טובה. ואולם מזה כחמש-עשרה שנים פועלים משרד העבודה והרווחה וארגוני הנשים להדגשת תכנים חינוכיים-התפתחותיים, וזאת כתוצאה מן הדיון האקדמי המוגבר בשאלת חשיבותו של הגיל הרך בהתפתחות הרגשית והאינטלקט-טואלית של האדם. כיום, לצד פעולות של האכלה, הלבשה ושינה מדגישים כמעט כל מעונות-היום גם משחק, יצירה, שימוש במכשירים דידיקטיים, פעילות סנסור-מוטורית

המשך מעמ' קודם

אמונה

רשת מעונות "אמונה" מיסודה של תנועת האשה הדתית-לאומית מפעילה 103 מעונות-יום, 11 פעוטונים ו-10 גני-ילדים, בהם מבקרים כ-8,500 ילדים, מגיל חצי שנה עד 4 שנים. הרשת פועלת רק בקרב יהודים.

אמונה מעסיקה כ-1,600 עובדות: מנהלות, נגנות ומטפלות - ברובן מוסמכות, בהדרכת מפקחות חינוכיות, שרובן בעלות תואר אקדמי.

לאמונה מכללה פנימייתית בירושלים המכשירה מטפלות מוסמכות לגיל הרך. הרשת עורכת גם השתלמויות שוטפות ותקופתיות. מעונות אמונה מעניקים "חינוך דתי-ציוני-לאומי תוך הקניית ערכי יהדות לפי המקורות". במעונות-היום של אמונה, כמו באלה של נעמ"ת וויצ"ו, מושם דגש על עבודה בקבוצות קטנות.⁹⁶

מרגלית

רשת מעונות מרגלית, מיסודה של תנועת ש"ס, כוללת 26 מעונות-יום, רובם בשכונות ובעיירות פיתוח, בעיקר באזור המרכז. במעונות-היום של הרשת שהו ב-1992 כ-800 ילדים וילדות. הרשת פועלת רק בקרב יהודים.

הרשת מעסיקה שתי מפקחות פדגוגיות ומפקח מנהלי אחד. רוב המטפלות הן בוגרות סמינרים של "בית יעקב". יש מטפלות שהן בעלות הכשרה של נגנות. מדי שנה שולחת הרשת כ-15-10 מטפלות להכשרה במדרשות של משרד העבודה והרווחה.

מרבית המעונות משוכנים במבנים שכורים שהותאמו להפעלה של מעון. המעונות עומדים בדרישות המטכיות של משרד העבודה, ואולם התנאים בחלק מהם טובים פחות מאלה של מעונות ארגוני הנשים הגדולים.

הרשת מחזיקת "לשומר תורה ומצוות ולנהל אורח חיים חרדי".⁹⁷

אגודת ישראל

אגודת ישראל מחזיקה רק חמישה מעונות-יום ובהם כ-150 ילדים. לעומת זאת מחזיקה התנועה 330 גני ילדים, ובהם כ-9,300 ילדים - 3,260 בגני חובה ו-6,020 בגני סדר-חובה. זוהי רשת הגנים הגדולה ביותר מקרב הבעלות הפרטיות. הרשת פועלת רק בקרב יהודים.

המשך בעמ' הבא

המשך מעמ קודם

הרשת מעסיקה 400 גונות ו־60 סיינות. כל הגונות הן מוסמכות או בכירות, בוגרות סמינרים של בית יעקב. הרשת מחזיקה גם גני מילואים משל עצמה. גני אגודת ישראל מחנכים ל־אהבת ישראל, אהבת ארץ־ישראל ואהבת תורת ישראל. מודגשים בהם מספר נושאים לימודיים ייחודיים: סיפורי תורה, פרשת השבוע ותפילות. הרשת פיתחה תכנית ייחודית של הקניית קריאה, אשר, לדברי מנהלי הרשת, תורמים לכך שבוגרי הגנים שלה מוכנים יותר מאחרים לבית־הספר.⁹⁸

תנועת נשים דמוקרטיות - תנ"י

התנועה, בה פעילות נשים מופלגת חד־ש ונשים עצמאיות, הקימה גן ראשון בחיפה בשנת 1950. ב־1975 נפתחו שני גנים נוספים, בשפרעם ובכפר סמרה. שאר הגנים נפתחו בשנות ה־80. הרשת פועלת רק בקרב ערבים. בשנות השיא הגיעה תנ"י ל־30 גני טרום־חובה ול־7 פעוטונים. לאחרונה הצטמצם מספר הגנים עקב בעיות תקציביות, והוא עומד על 25 גני טרום־חובה ו־5 פעוטונים, המשרתים כ־1,000 ילדים בגליל, במשולש־בנב. מרבית הילדים הם ממשפחות במצוקה. התשלום הנגבה מהם הוא נמוך.

תנ"י מעסיקה כ־90 גונות ועוזרות. הגונות הן בוגרות קורסי הכשרה לגיל הרך מטעם מרכז אל־טופלה בנצרת או דאר אל־טפל בעכו, שקיבלו הסמכה מטעם משרד העבודה והרווחה. המבנים בהם משרתים הגנים אינם במצב משביע רצון, בדרך־כלל. מרבית גני רשת תנ"י אינם מפעילים שירותים נלווים. גנים שקיבלו תרומות מיוחדות מעניקים שירותים של פסיכולוגיה ושל מורה לריתמוטיקה. תנ"י מדגישה את הערכים ההומאניים: אהבה, ידידות ושיתוף פעולה. תכנית הפעילות כוללת דגש על פיתוח התחום החושי־רגשי.⁹⁹

דאר אל־טפל אל־ערבי

דאר אל־טפל אל־ערבי נבית הילד הערבי, מיסודו של "ארגון נשי עכו", הוא מרכז פדגוגי להכשרת מטפלות מוסמכות. המרכז הוקם בשנת 1975. כיום לומדות בו מדי

המשך בעמ' הבא

וכי"ב הצעד המשמעותי ביותר בכיוון זה הוא המאמץ להעלות את רמת ההכשרה של המטפלות.

משפחתונים

עם העצירה בתקציבי פיתוח למעונות, וכפתרון למקומות יישוב בהם אין מספר ילדים המצדיק הקמתו של מעון, פותחה מסגרת המשפחתונים - מעין מעון קטן ובו 5 ילדים, המופעל בבית המטפלת. המטפלות נבחרות על־ידי ועדה מקצועית של משרד העבודה והרווחה, חייבות בהכשרה מקצועית ומצויות בפיקוח מפקחות משרד העבודה והרווחה. ב־1989 היו כ־1,300 משפחתונים ובהם כ־6,500 ילדים.⁸⁸ משרד העבודה והרווחה מפעיל משפחתונים גם ביישובים ערביים. מספר המשפחתונים מצוי לאחרונה בירידה, עקב קיצוצים בתקציבים: בנצרת, לדוגמה, מופעלים 7 משפחתונים (עם סך של 35 ילדים) במקום ה־12 שהיו מתוכננים.⁸⁹

"חלוקת המריטוריה" בין משרד העבודה ומשרד החינוך

בתפקידי פיקוח, במשרות מלאות או חלקיות יצויין כי במגזר הערבי כולו יש רק 7 משרות פיקוח והדרכה, שמתוכן רק משרה וחצי מוקדשות לפיקוח. בגלל המחסור במפקחות, מופעל הפיקוח למעשה רק בגני־חובה. במשרד העבודה, האגף לתעסוקה ומעמד האשה הוא אגף חשוב ביותר, שני מבחינת גודל התקציב שלו בין אגפי המשרד. האגף מממן כרבע מעלות הבנייה של מעונות־היום, ומעניק, באמצעות סיבסוד שכר הלימוד, כמעט 20% מתקציב ההפעלה השוטף של מעונות־היום (השאר - 20% ניתנים על־ידי ארגוני הנשים ר־60% על־ידי תשלומי הורים).

באגף לתעסוקה ומעמד האשה מתייחסים בספקנות לנסיונות משרד החינוך להטיל את פיקוחו על הגילאים הנמוכים. לדעתם, משרד החינוך יכול לסייע בהכשרה של סגל המנהלות והמפקחות על המעונות, אך אינו מצוייד בכלים הדרושים לטיפול בתינוקות ופעוטות. במשרד החינוך, לעומת זאת, מצדיקים את נסיונות הרחבת תחום הפיקוח בצורך להעלות את רמת ההכשרה של כוח־האדם במעונות־היום.⁹² מעבר לכך, משרד החינוך שואף להחיל את פיקוחו על המסגרות הפרטיות, המצויות כיום גם מחוץ לתחום הפיקוח של משרד העבודה והרווחה. למיטב ידיעתנו אין מסגרת של תיאום ושיתוף־פעולה בין שני המשרדים, מעבר לכך שמנהלות ומפקחות של מעונות־יום משתתפות בקורסים והשתלמויות של משרד החינוך.

בישראל, האחריות הממשלתית על שירותי חינוך לגיל הרך מתחלקת בין משרד העבודה והרווחה ומשרד החינוך. משרד העבודה והרווחה אחראי על גילאי 0-3 השוהים במעונות־היום ובמשפחתונים; משרד החינוך והתרבות אחראי על גילאי 3-5 הלומדים בגני חובה וטרום־חובה.

חלוקת אחריות זו איננה ייחודית לישראל והיא מאפיינת ארצות רבות, כדוגמת בלגיה, דנמרק, צרפת, יוון, איטליה, הולנד, פורטוגל, אנגליה, הודו, יפן ועוד.⁹⁰ מקורה בכך שבמאה ה־19, בעקבות המהפכה התעשייתית, הסיוע בטיפול בילדיהן הרכים של אמהות עובדות, ובמיוחד של העניות שבהן, נתפס כפעולת סעד, וככזה אף השתלב מאוחר יותר במסגרת משרדי הסעד או הרווחה שהקימו הממשלות במאה ה־20. גר־הילדים, שתחילתו בגיל מבוגר יותר, לרוב בין הגילאים 5 ו־7, נתפס כחלק ממערכת החינוך הפורמאלי, וככזה שייך לתחום האחריות של משרד החינוך.

במשרד החינוך בישראל, החינוך לגיל הרך נתפס בעבר כספיק לחינוך היסודי. רק בשנת 1987 הוחלט לייחד לו אגף נפרד ועצמאי, האגף לחינוך קדם יסודי. עדיין זהו אגף קטן, יחסית, שמועסקים בו תשעה עובדים, במשרות מלאות וחלקיות. התקציב הכולל של האגף עמד בשנת תשנ"א על 236,000 ש"ח.⁹¹ בהשוואה לאגפים אחרים של המשרד, זוהי יחידת מטה קטנה. לכך יש להוסיף את מערך הפיקוח של משרד החינוך, המונה כ־110 מפקחות ומדריכות

מה עדיף - הרחבה של רשת המעונות

או מתן אפשרות להורים לגדל את תינוקותיהם בבית?

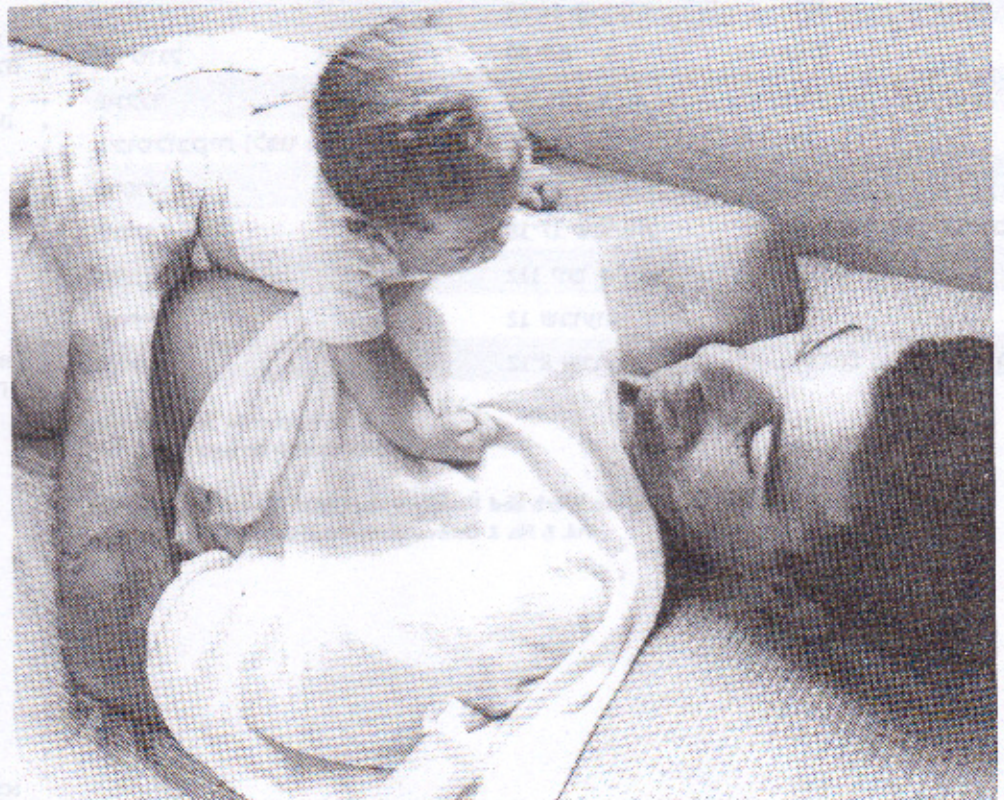
לאור העובדה שרשת מעונות-היום בישראל משרתת רק חלק קטן מאוכלוסיית התינוקות והפעוטות, עולה השאלה מה המדיניות הרצויה: האם להשקיע בהרחבת רשת מעונות-היום כך שתוכל לשרת חלק גדול יותר מן המשפחות, או לאפשר להורים עובדים - האם והאב כאחד - לעבוד פחות, או בשעות גמישות, או להעדר מן העבודה תקופה ממושכת, כדי שיוכלו לדאוג לגידול ילדיהם במסגרת המשפחה.

השאלה אינה תקציבית בלבד, אלא גם מהותית לעומת אלה החושבים כי שהות במעון תורמת לפיתוח מהיר ומגוון יותר, יש האומרים כי בשנים הראשונות לאחר הלידה אין תחליף למסגרת המשפחתית. לדיון זה יש גם היבטים מעמדיים-תרבותיים: אנשי חינוך חסידי מעונות-היום קובעים כי הללו חשובים במיוחד עבור ילדי המעמדות הנמוכים בני קבוצות עדתיות או לאומיות הנחשבות לפחות מפותחות מאידך גיסא, המשפחות המבוססות ביותר ממילא אינן פונות למעונות-יום ממסדיים אלא מעסיקות מטפלות פרטיות או רושמות את ילדיהן למעונות-יום פרטיים.¹⁰⁸

מספר ארצות אירופיות מפתחות מערכות חקיקה שתאפשרנה להורים בחירה בין שתי האפשרויות למשל: הארכה של חופשת הלידה בתשלום, הגמשה של שעות העבודה של הורים צעירים, הענקת חופשת הורות ממושכת מן העבודה בלא חשש של פיטורין, הכללת תקופת הטיפול בילדה/בחישוב הפנסיה, וכיו"ב.

בישראל, חופשת לידה בת 12 שבועות נהוגה מאז שנת 1954. באותה עת היה זה צעד שהעמיד את ישראל בשורה אחת עם הארצות המתועשות.¹⁰⁹ נוסף על חופשת הלידה מאפשר החוק בישראל לעובדת "שעבדה עד תחילת חופשת הלידה אצל אותו מעביד או באותו מקום עבודה לפחות עשרים וארבעה חדשים רצופים, להיעדר מהעבודה מראשית השבוע השביעי שאחרי הלידה, מספר חודשים כרבע מספר החדשים שבהם עבדה כאמור, אך לא יותר משנים-עשר חדשים".¹¹⁰ בשנת 1988 הורחבה ההוראה כך שהיא חלה על כל אחד מבני הזוג.¹¹¹

בינתיים, כאמור, חוקקו מדינות רבות, בעיקר באירופה, תנאים טובים יותר, במגמה להרחיב את אפשרויות הבחירה של ההורים. שני הלוחות שלהלן מציגים נתונים על חופשת לידה וחופשת הורות בישראל ובארצות אירופה וצפון-אמריקה. מן הראוי לציין כי הרחבת האפשרויות החוקיות לחופשה מעבודה, בין אם בתשלום ובין אם לא, יש בה כדי לסייע בעיקר למשפחות מבוססות, יחסית, בהן שני ההורים עובדים ושניהם, ובעיקר האם, מקבלים שכר סביר. בישראל, למשל, נהנות מדמי לידה רק יולדות שעבדו במקום עבודה מסודר ושילמו ביטוח לאומי לפחות במשך שלושת החודשים שקדמו ללידה. בשנת 1988/89 היו זכאיות לדמי לידה 56.3% מן היולדות היהודיות, אך כ-6.3% בלבד מן היולדות הערביות.¹¹²

צילום: שוש קורמוש

המשך מעמי קודם

שנה כ-50 תלמידות. המרכז מעניק גם הדרכה למורות בשטח. דאר אל-טפל מוציא לאור חומר הדרכה והוראה לגיל הרך בשפה הערבית. המרכז מתעתד לערוך סקרים בתחום החינוך לגיל הרך במגזר הערבי, להדריך גנות ומטפלות, לערוך סדנאות לפיתוח משחקים ותוכניות לימוד וכן לפתח ספריית מקורות. דאר אל-טפל, בשיתוף עם ארגון נשי עכו, מנהל פנומון, מעוניין וגנון, המשרתים 60 ילדים וילדות, מוסדות אלה מטפלים 7 גנות, כולן בוגרות קורס ההכשרה של דאר אל-טפל. הם מושכנים במבנים מרווחים ומצוידים כהלכה. משרת דאר אל-טפל לקיים תכנית לימודים מודרנית לגיל הרך תוך שמירה על התרבות הערבית. דאר אל-טפל מקיים כיום סניפים במשולש ובתל-אביב-יפו.¹⁰⁰

דאר אל-טפל, המשולש

הסניף של דאר אל-טפל במשולש, בכפר ערעה, פועל כיום כמרכז עצמאי. המרכז מקיים קורס הכשרה למטפלות, במתכונת דומה לזו של המרכז בעכו. לומדות בו כ-30 תלמידות, כולן מאזור המשולש. המרכז מפעיל גם גנון ומעוניין, המשרתים 60 ילדים. שלוש מן המטפלות הן בוגרות קורס ההכשרה של דאר אל-טפל, ושתיים הן בוגרות סמינרים (אחת בעלת תואר B.Ed). הסבנה בו מושכנים מוסדות אלה מרווח ומצויד כהלכה. המרכז מקיים פעילות משותפת עם הורים, וכן מציט שירותי אחות (בהתנדבות), מורה לריתמוסיקה ופסיכולוגית.¹⁰¹

מרכז פדגוגי "אל-טופולה"

בחסות מואססת חדאנאת אל-נאסרה

מואססת חדאנאת אל-נאסרה (ארגון מעונות נצרות) הוקם בשנת 1984 על-ידי קבוצת נשים ערביות מנצרת שהחליטה לפעול בתחום החינוך לגיל הרך. הארגון מפעיל פנומון ובו 56 גילאי 0-3. בעבר הפעיל הארגון גם שני גנים, אולם אלה נסגרו עקב מחסור בתקציבים והתחרות מצד גני האגודה האסלאמית, שהציעו את שירותיהם במחירים נמוכים ביותר. הפנומון מופעל על-ידי 7 מטפלות, אם בית ומונהלת. רוב המטפלות הן בוגרות קורס ההכשרה של מרכז אל-טופולה. בשנת 1990 הקים ארגון מעונות

המשך בעמי הבא

משך חופשת הלידה

שם הארץ	משך חופשה מירבי	בתשלום/לא בתשלום
ישראל	12 שבועות	75%
אוסטריה	16 שבועות	100%
אוסטרליה	52 שבועות	ללא תשלום
איטליה	5 חודשים	80%
אירלנד	14 שבועות	עד ל-75%
אנגליה	40 שבועות	עד 90%
ארה"ב	בכמה מדינות	ללא תשלום
בולגריה	120-180 יום	100%
בלגיה	14 שבועות	100% עד 79.5% ¹
ברז"מ (לפני הפירוק)	16 שבועות	100%
גרמניה (המערבית, לפני האיחוד)	14 שבועות	100%
דנמרק	28 שבועות	90%
הולנד	12 שבועות	100%
הונגריה	24 שבועות	100%
יוגוסלביה	105 יום	100%
יוון	14 שבועות	100%
יפן	14 שבועות	60%
נורבגיה	20 שבועות	100%
ניו זילנד	14 שבועות	ללא תשלום
ספרד	14 שבועות	75%
פולין	16-28 שבועות	100%
פורטוגל	90 יום	100%
פינלנד	268 יום	80%
צ'כוסלובקיה (לפני הפירוק)	28 שבועות	90%
צרפת	16-28 שבועות	84%
קנדה	17-18 שבועות	עד 60% למשך 15 שבועות
רומניה	112 יום	50% עד 93% ²
שוודיה	12 שבועות	90%
שווייץ	8-12 שבועות	תשלום שווה לדמי מחלה

¹ מתחיל ב-100%, ויורד בהדרגה.

² תלוי בוותק בעבודה ובמספר הילדים.

מקור: Conditions of Work Digest: Work and Family – the Child Care Challenge
Vol. 7, No. 2 Geneva, International Labour Office, 1988, p. 20.

המשך מעמי קודם

נצרת את מרכז אלטרופול (הילדות), מרכז פדגוגי לחינוך לגיל הרך. המרכז מקיים מדי שנה 2 קורסים להכשרת מטפלות, המקבלות הסמכה ממשרד העבודה והרווחה. בכל קורס 20 תלמידות בוגרות י"ב, והוא נמשך 720 שעות. המרכז מקיים סדנאות בנושא עבודה עם הגיל הרך, מפתח ספרות מקצועית וספרות ילדים בשפה הערבית ומחזיק בספריית מקורות.¹⁰²

הקן לפיתוח תכניות לגיל הרך, למשפחה ולקהילה בהברה הערבית

הקן הוקמה בשנת 1984 בירושלים המזרחית על ידי קבוצה של עובדים קהילתיים ואנשי חינוך לגיל הרך. תחילה פיתחה הקן תכנית לגיל הרך בירושלים המזרחית, המבוססת על שילוב של עבודה עם ילדים – במסגרת של גני מרום-חובה (בהם מבקרים כיום כ-130 ילדים גילאי 3-4), ועם משפחותיהם (כ-100 במספר) – במסגרת של ביקורי בית והדרכה במיפוח הילדים. כמו כן הקימה הקן בירושלים המזרחית מרכז העשרה לגיל הרך. עם התבססות התכנית בירושלים המזרחית החלה הקן לייסד פרויקטים דומים ביישובים בתחום הקו הירוק: בית נקופה ואבר'ע'ש בפרוזדור ירושלים (כ-150 ילדים במסגרות לגילאי 3 עד 5, וקבוצות הורים), לוד ורמלה במרכז (משפחותונים, מרכזי העשרה לגיל הרך ותכניות הדרכה להורים, קלאנסוה, בקה אל-ערביה וטייבה במשולש (מסגרות לגילאי 3-5, מרכז העשרה לגיל הרך וקבוצות הורים), ובראש ולגיה שבנגב (מסגרות בהקמה לגיל הרך). הקן מקימה את הפרויקטים ומממנת אותם, תוך תיאום עם הרשות המקומית, מתוך מטרה שזו תיטול את הפרויקטים על עצמה בתוך זמן קצוב.

בנוסף על כך מקיימת הקן מסגרות הדרכה לעובדי הוראה בגיל הרך, לעובדות סמך-מקצועיות ולעובדי מינהל במסגרות לגיל הרך.¹⁰³

עמותת נשי עארה וערעה

העמותה מפעילה 6 גני מרום-חובה לגילאי 3-5, המשרתים כ-150 ילדים וילדות. בגנים מועסקות 9 גננות בוגרות

המשך בעמי הבא

המשך מעמ קודם

קורס מטפלות של דאר אל-טפל.
המבנים בהם משוכנים הגנים מוכים,
אך הציוד ברובם לוקה בחסר.¹⁰⁴

עמותת הנגב לפיתוח חברתי

העמותה, שמרכזת בעיירה
הבדואית לגייה, מפעילה מאז
1987 ארבעה גני טרום-חובה
המשרתים 80 ילדים גילאי 3-4.
הגנות הן בוגרות י"ב ללא הכשרה
פדגוגית פורמאלית, המקבלות
הדרכה צמודה מפסיכולוגית.
המבנים והציוד עלובים. חלק
מהישובים הבדואיים אינם
מוכרים, ועל כן אי-אפשר לקבל
רשיונות בנייה לגני טרום-חובה.
אחד המבנים בהם ביקרנו קיבל
צו-הריסה, למרות שמדובר בצריף.
בקרב הבדואים בנגב כולו יש רק
11 גני טרום-חובה, ובהם
כ-300-250 ילדים וילדות: שניים
מהגנים שייכים למועצות
מקומיות, 5 שייכים לעמותות
וארבעת הנותרים הם פרטיים.¹⁰⁵

האגודה האסלאמית

ארגון-ג של כ-40 אגודות
מקומיות שקמו בשנות השמונים
והפועלות בתחומים רוחניים
וחברתיים שונים ביישובים
הערביים בישראל.
בשנת 1991 הפעילו האגודות
כ-100 גני טרום חובה, כ-38
יישובים, וביקרו בהם כ-3,600
ילדים. התשלום הנדרש מן ההורים
הוא נמוך ביותר. מרבית הגנות
אינן מוסמכות. רבים מן הגנים
משוכנים במבנים בלתי הולמים.
נראה כי מספר הגנים של האגודה
מצוי עתה בירידה, לאור קשיים
תקציביים של האגודות.¹⁰⁶

אגודת הארבעים

האגודה מייצגת יישובים ערביים
במחוז חיפה והצפון שאינם
מוכרים על-ידי השלטונות. מספר
התושבים ביישובים אלה מגיע
ל-10,000. היישובים חסרים
תשתית מינימאלית – כבישים,
חשמל, מים וכיו"ב. בהעדר
רשיונות בנייה אין ביישובים אלה
גנים ובתי-ספר. הילדים הולכים
רגלית למוסדות חינוך ביישובים
ערביים שכנים. חלקם אינם
מבקרים כלל במוסדות חינוך לגיל
הרך, כולל גן-חובה.
בשנת הלימודים 1991/92 ייסדה
האגודה גני טרום-חובה ביישובים
עין חוד, דמידה, חוסנייה וכמאנה
המזרחית. בכמאנה המערבית קיים
גן מזה 5 שנים; לפני שנה הוא זכה
בהכרה ממשרד החינוך.

חופשת הורות

שם הארץ	משך חופשה מירבי	בתשלום/לא בתשלום
ישראל	עד גיל שנה	ללא תשלום
אוסטריה	עד גיל שנה	ללא תשלום (אפשרות לקיצבה)
אוסטרליה	עד ל-66 שבועות ¹	לא בתשלום, לרוב
איטליה	6 חודשים	בתשלום (צימצום בהטבות)
ארה"ב	בכמה מדינות 12 שבועות	ללא תשלום
בולגריה	עד גיל שנתיים	בתשלום (דמי ביטוח לאומי)
	עד גיל שלוש	ללא תשלום (אפשרות לקיצבה מוגבלת)
בלגיה	6-12 חודשים	בתשלום (קיצבה קבועה)
ברה"מ (לפני הפירוק)	18 חודשים	ללא תשלום
גרמניה (המערבית, לפני האיחוד)	עד גיל שנה	בתשלום (קיצבה אחידה)
דנמרק	24 שבועות	בתשלום (דמי ביטוח לאומי)
הונגריה	18 חודשים	בתשלום
	עד גיל שלוש	לא בתשלום
יוון	30 חודשים ²	ללא תשלום
יפן	עד גיל שנה ³	ללא תשלום
נורבגיה	70 יום	בתשלום (דמי ביטוח לאומי)
	עד גיל שנה	ללא תשלום
ניו זילנד	עד גיל שנה	ללא תשלום
ספרד	עד גיל שלוש	ללא תשלום
פולין	עד גיל שלוש או גיל ארבע	ללא תשלום (אפשרות לקיצבה)
פורטוגל	עד גיל שנתיים	ללא תשלום (אפשרות סיבסוד)
	עד גיל שלוש	ללא תשלום
פינלנד	163-223 יום	בתשלום (דמי ביטוח לאומי)
צ'כוסלובקיה (לפני הפירוק)	עד גיל שלוש	בתשלום (מימון המדינה)
צרפת	עד גיל שלוש	ללא תשלום (אפשרות לקיצבה)
קנדה	24 שבועות ⁴	ללא תשלום
רומניה	עד גיל שש	ללא תשלום
שוודיה	360 יום ⁵	בתשלום (דמי ביטוח לאומי)

מקור: Conditions of Work Digest: Work and Family – the Child Care Challenge
Vol. 7, No. 2. Geneva, International Labour Office, 1988, p. 21.

¹ נוגע רק לחלק ממועסקי המגזר הציבורי
² במפעלים המעסיקים למעלה מ-100 עובדים
³ כולל רק מורות, אחיות ומטפלות במגזר הציבורי
⁴ עד לחמש שנים במגזר הציבורי
⁵ תשעים אחוזים עבור 270 הימים הראשונים, ולאחר מכן פחות.

מבט אל העתיד

בתום שני עשורים של פיתוח ושל ביסוס ההכרה בחשיבותו של החינוך לגיל הרך בישראל, כמה שאלות יסוד עומדות עדיין פתוחות. כמעט כל גילאי 3 ו-4 היהודים מבקרים במוסדות חינוך לגיל הרך, ורבים מהם נהנים מסיבסוד ממשלתי של שכר הלימוד. אך שיעורי הביקור של בני גילם הערבים נמוכים בהרבה, ורובם המכריע אינו נהנה מסיבסוד ממשלתי כלשהו.

בשנות ה-80 המוקדמות נדונה האפשרות להחיל את חוק חינוך חנינם על גילאי 3 ו-4. הדיון הסתיים בלא כלום, והפתרון החלופי שנמצא, בצורת סיבסוד שכר הלימוד של קבוצות נבחרות באוכלוסייה, יוצר אפליה ברורה של קבוצות אחרות. יתרה מזאת, המדיניות הנוכחית מטילה חלק מעל המימון של החינוך לגיל הרך על משקיה הבית.

דרך אחת להחיל את עקרונות הצדק והשוויון בתחום החינוך לגילאי 3 ו-4 היא לכלול את הגילאים הללו במסגרת חוק חינוך חנינם. בדרך זו תובטח הקמתם של גנים ביישובים הערביים ובכל שאר היישובים בהם הם אינם קיימים היום, וכן יובטח הביקור בפועל של כלל הילדים והילדות.

דרך שניה היא להעמיד את מערכת הסיבסוד על בסיס אוניברסלי ושווה לכל אזרחי ישראל, כך שכל הנצרכים יוכלו להנות ממנה, ללא הבדל. אם תאומץ דרך זו, יהיה צורך להבטיח גם השקעות בתשתית - מבנים, בעיקר - באותם יישובים בהם אין כיום שירותי חינוך לגיל הרך.

שאלות דומות עולות גם בהקשר של הגילאים הרכים יותר, מלידה ועד גיל שלוש. מערכת מעונות-היום המוכרים והנתמכים על-ידי משרד העבודה והרווחה מכסה כ-15% מקבוצת הגיל. שאר הילדים מטופלים במסגרת המשפחה או על-ידי שירותים פרטיים. אנשי המקצוע מתפלמסים בשאלה מה עדיף, גידול בחיק המשפחה או בילוי של חלק מן היום במעון; באופן כללי נראה כי הכף נוטה לטובת אלה המצדדים בגידול בחיק המשפחה: אלה הדוגלים בחינוך במעון מדגישים בעיקר את יתרונותיו עבור משפחות של המעמד הנמוך.

מכל מקום יש לאזכר כי החלטת ההורים מושפעת לא רק משיקולים של טובת הילד או הילדה: משקל מרכזי נטע גם לשיקולים כלכליים כמו גם לחשיבות שהקהילה והמשפחה מייחסים לעבודת האם ולהתפתחות האישית שלה - שהרי ברוב המכריע של המקרים, גידול בחיק המשפחה פירושו ויתור מצד האם, ולא האב, על עבודה וקריירה. לאור המורכבות של השיקולים, בולטת לטובה התחיקה בכמה מאמצות אירופה, היוצרת עבור ההורים אפשרות של בחירה, בדרך של שמירה על מקום העבודה בתקופת הגידול של הילדים ו/או בדרך של מענק חודשי למשך התקופה; כל מדינה מגדירה בחוק משך זמן שונה, אך במרבית המקרים מדובר במשך זמן ארוך מזה הנהוג בישראל.

עצם התבססות ההכרה בחשיבותו של החינוך לגיל הרך אין בה כדי להצביע על הסכמה לגבי תכניו של חינוך זה. גישות פסיכולוגיות התפתחותיות המדגישות את חשיבות הגיל הרך לעיצוב הרגשי והאישיותי מוצאות עצמן נאבקות בגישות פדגוגיות

המדגישות את חשיבות ההתפתחות הקוגניטיבית בגיל הרך. כיום, דומה כי הפולמוס בין שתי הגישות מפנה מקום לעלויות של הגישה הקוגניטיבית. המגמה הגוברת של מיזן ותחרותיות בבית-הספר היסודי והתיכון מחלחלת כלפי מטה, וגורמת לדגש מוגבר על "הכנה לבית הספר" בגן חובה ואף בגני טרום חובה. ביטוי בולט לכך הם מבחני "מוכנות לבית-ספר" המועברים בגנים לרוב, ובמקרים רבים אף משמשים למיון הילדים, מי לכיתה א' רגילה ומי לכיתה א' "איטית", שהיא מבוא להפנייה להקבצה נמוכה או לחינוך המיוחד. בדרך זו מוצא עצמו הגן מהווה חלק ממערכת המיון של בית-הספר היסודי.

תכניות לגיל הרך עבור ילדים וילדות המוגדרים כ"טעוני טיפוח" מהוות גם הן מעין העברה של משימותיו הקוגניטיביות של בית-הספר אל גן-הילדים. אל המשימות הללו מתלווה במקרה זה גם מערכת תיוג, המסמנת את הילדים הללו כמועמדים למעמד של "טעוני טיפוח" גם בהמשך הדרך.

לעומת כל אלה, דומה כי מעגל גן-הילדים הפועלים על-פי גישות המסתייגות מן הקוגניטיביזם הולך ומצטמצם, והוא מקיף כיום בעיקר קבוצות אוכלוסייה שבחרו שלא ליטול חלק במירוץ התחרותי, או שהן חשות בטחון ביכולתן להעניק לילדיהן משאבי לעתיד - קיבוצים, אקדמאים בערים הגדולות או קבוצות המנסות לטפח תרבות-נגד. על אלה אפשר להוסיף גם גנות המנסות לשלו את שתי הגישות.

מבחינה זו, ההתפתחות העתידית הרצויה ביותר היא עצם המשכיות של הדיון בין הגישות השונות בחינוך לגיל הרך. דיון זה שמצא ביטוי עד כה בהקמתם של גני-ילדים בעלי גישות שונות, בפעילות מחקרית ופדגוגית של המכללות והסמינרים השונים, כמ גם מעל דפי **הד הגן**, מן הראוי שיימשך גם בעתיד, ולא יפנה מקומו לאחידות חד-גונית.

ואולם, מן הראוי שדיון זה יתנהל לא רק בקרב אנשי חינוך, אלא יתפשט ויכלול גם גופים קהילתיים, ובראשם את ציבור ההורים. ציבור זה, הנושא היום יותר מאי-פעם בעבר בעול המימון של החינוך לגיל הרך, משחק בדרך כלל תפקיד של צרכן סביל - אך יש כבר היום קבוצות של הורים, בעיקר בערים הגדולות, הפועלות במאורגן כדי להשפיע על תוכן החינוך שילדיהם מקבלים במסגרו הגנים. חשובה לא פחות היא מעורבותם של הורים בשכונות ובעיירות הפיתוח, שם גרמו התכניות ל"טעוני טיפוח" לכך שמשימותיו הקוגניטיביות של בית-הספר הוטלו על גן-הילדים. שאלת המעורבות הקהילתית חשובה גם בכל הנוגע לשני המשרדים הממשלתיים הפעילים בתחום החינוך לגיל הרך - משרד החינוך ומשרד העבודה והרווחה. מעבר לשאלת חלוקת הסריטוריה בין המשרדים האלה לבין עצמם, עומדת גם שאלת המעורבות של גופים קהילתיים לא ממשלתיים בקבלת החלטות מדיניות הנוגעות לגיל הרך. הדברים אמורים בעיקר במשרד החינוך, שהוא הפעיל מבין השניים בכיוון של הרחבת סמכויות הפיקוח שלו, והוא עשוי להפוך בעתיד לא רחוק לגוף המכריע בכ הנוגע לחינוך לגיל הרך. בעוד שמשרד העבודה והרווחה מורגל בשיתוף פעולה עם ארגונים לא-ממשלתיים הפועלים בתחום החינוך לגיל הרך, הרי שמשרד החינוך מורגל יותר בשליטה בלעדית בתחומי פעילותו.

מקורות

1. המספרים חושבו על-פי למיס, שנתון סטטיסטי לישראל 1991, לוח 22.11, כולל הערה מס. 2, ולמיס, שנתון סטטיסטי לישראל 1990, לוח 2.21. עבור גילאי 2 נלקחו בחשבון רק יהודים, בהעדר נתון כלשהו עבור ערבים בגיל זה; עבור גילאי 3 נלקחו בחשבון 6,000 ילדים ערבים, שהם 25% מקבוצת-הגיל הרלבנטית; עבור גילאי 4 נלקחו בחשבון 12,560 ילדים, שהם 53% מקבוצת-הגיל הרלבנטית.
2. למיס, שנתון סטטיסטי לישראל 1991, לוח 22.22; ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי, החינוך והמיעוט הערבי בישראל: תמונת מצב, בעיות ודרישות. חיפה, 1991.
3. למיס, שנתון סטטיסטי לישראל 1991, לוח 22.10.
4. למיס, שנתון סטטיסטי לישראל 1991, לוח 12.6.
5. רוזנטל, מרים. 1985. "מעונות היום: השפעתם על התפתחות הילד בגיל הרך". הד הגן, מאי, עמ' 123.
6. ר, לגבי ארצות-הברית, 1991. Olmsted, Patricia P. 1991. Early Childhood Care and Education in the United States. In Patricia P. Olmsted and David P. Weikart (eds), *How Nations Serve Young Children: Profiles of Child Care and Education in 14 Countries*. The High/Scope Press, Ypsilanti, Michigan, p. 372.
7. וכן: Elkind, David. 1987. *Misled Education: Preschoolers at Risk*. New York: Alfred A. Knopf, ch. 1.
8. פוליגראלברס, מריה. 1990. "הגידול במסוד תהליכי למידה: השלכות על התפתחות הילד". הד הגן, מרץ, ר. Elkind, David. 1987. *Misled Education*.
9. למיס, שנתון סטטיסטי לישראל 1991, לוח 12.19, ושנתון סטטיסטי לישראל 1981, לוח 12.11.
10. למיס, שנתון סטטיסטי לישראל 1991, לוח 22.4.
11. למיס, שנתון סטטיסטי לישראל 1991, לוח 22.6.
12. למיס, שנתון סטטיסטי לישראל 1991, לוח 22.5.
13. קובץ תקנות 2228, התשכ"ח.
14. ספר חוקים 464, התשכ"ט.
15. גיהאד עראקי, המפקחת על הגנים במגזר הערבי, ראיון אישי, מאי 1991, וכן ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי, החינוך והמיעוט הערבי בישראל, תמונת מצב, בעיות ודרישות, חיפה, 1991, עמ' 227-226.
16. מבקרת המדינה. 1992. דו"ח שנתי מס. 42, חלק א', עמ' 431. ד"ר רינה מיכלוביץ, מנהלת האגף לחינוך קדם יסודי, מציינת כי המשרד מחזיק רשימות מלאות של התלמידים והתלמידות, אלא שאלה אינן ממוחשבות (מכתב מיום 9-9-92).
17. למיס, שנתון סטטיסטי לישראל 1991, עמוד 599.
18. שפר, נעמי. 1989. "מערכת מעונות היום במדינת ישראל". משרד העבודה והרווחה, 9.11.89, עמ' 3.
19. למיס, 1990, הביקור בגנים ובמעונות-יום של בני 4-2, לוח 13, ונתונים שנתקבלו ישירות מן הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ולפיהם בקרב 17,200 גילאי 2 ממוצא ישראל ואירופה-אמריקה, 2,300 הם ממוצא אירופה ואמריקה.
20. למיס, 1990, הביקור בגנים ובמעונות יום של בני 4-2, לוח 13.
21. שפר, נעמי. 1989. "מערכת מעונות היום במדינת ישראל". משרד העבודה והרווחה, 9.11.89, נספח 1.
22. מחושב על-פי למיס, שנתון סטטיסטי לישראל 1991, לוח 22.11.
23. מחושב על-פי למיס, שנתון סטטיסטי לישראל 1991, לוח 22.11.
24. מחושב על-פי נתונים בעיריית תל-אביב-יפו, שנתון סטטיסטי 1990, עמ' 296.
25. עמותת תושבים למען איכות חיים בלב תל-אביב, "סקר גנונים ומשפחות גנונים", יולי 1992.
26. מבקר המדינה, דו"ח שנתי מס. 42, עמ' 397.
27. שם:שם.
28. שם:שם: 424.
29. שם:שם: 397.
30. שם:שם: 30.
31. שם:שם: 31.
32. סבירסקי, שלמה. 1990. *החינוך בישראל: מחוז המסלולים הנפרדים*. תל-אביב, ברירות, עמ' 190.
33. ראיון עם שושנה הדר, יו"ר ארגון גני הילדים הפרטיים בישראל, ועם צוות הנהלת האיגוד, 4.193.
34. משרד החינוך והתכנון, חוזר מיוחד מיום 15.12.91, ומבקר המדינה, דו"ח שנתי מס. 42.
35. פדהצור, זיוה. 1986. "חמישים שנות עיון ומעש - יבול של יובל יחד הגן". הד הגן, יולי, עמ' 346-380.
36. שם:שם: 360.
37. שם:שם: 360.
38. שם:שם: 361.
39. שם:שם: 360.
40. שם:שם: 361.
41. שם:שם: 361-363.
42. ר' לזוגמא, לוי, גדעון. 1989. "הקוגניטיביזם". הד הגן, מרץ.
43. לוי, גדעון. 1989. גן אחר. תל-אביב, אח, עמ' 98-99.
44. ר' Elkind, David. 1991. "Developmentally Appropriate Practice: The Piagetian Challenge to the Psychometric Philosophy of Education". In Po King Chan, Betty (ed), *Early Childhood Toward the 21st Century: A Worldwide Perspective*. Hong Kong, Yew Chung Education Publishing Co., p. 48.
45. עיריית תל אביב-יפו, מינהל החינוך והתכנון. 1992. *אפשר גם אחרת - תל-אביב-יפו מאמינה בחינוך*, עמוד 24.
46. משרד החינוך והתכנון. 1992. *תוכנית לימודים לגיל הרך*, טיוטא, עמוד 2.
47. דבורה ליפשיץ, יאסא הגיל הרך הוא חטיבה אחת, הד הגן, דצמבר 1991, עמ' 158.
48. גילה רם, יסקירה על התפתחות הפעילות הארגונית והמקצועית מתוך חוברות יחד הגן. הד הגן, יולי 1986, עמ' 399-400.
49. דבורה ליפשיץ, "הכשרת הגננת בעבר ובהווה", הד הגן, דצמבר 1991, עמ' 168.
50. ראיון עם תמר שך, האחראית על הכשרת המטפלות במשרד העבודה והרווחה, 28.5.92.
51. מלכה קרול אלכסנדרוביץ, יעולמו של הפעוט בן השנתיים עד ארבע, הד הגן, מרץ 1990, עמ' 252.
52. שם:שם: 52.
53. מרים סנפיר, מרכזת המסלול לגיל הרך בסמינר ליונסקי, ראיון אישי, 24.6.92, וכן Elkind, David. 1991. "Developmentally Appropriate Practice".
54. ראיון עם דקלה צדוק, יו"ר איגוד הגננות בהסתדרות המורים, 6.4.92.
55. משרד החינוך והתכנון. 1992. *מערכת החינוך בראי המספרים*, לוח 2/1992, 11.
56. ראיון עם ד"ר רינה מיכלוביץ, מנהלת האגף לחינוך קדם-יסודי במשרד החינוך והתכנון, 18.5.92.
57. שיחה עם טובה צוקר, הסתדרות הפקידים, 23.7.92.
58. מכתב מאיבט סעדון, מנהלת האגף לתעסוקה ומעמד האשה, משרד העבודה והרווחה, 17.9.92.
59. ראיון עם מזל אבישר, רכזת הגנים במועצה אזורית אשכול, 25.3.92.
60. ראיון עם פניני אגרנטי, מנהל מחלקת החינוך, מועצה אזורית אשכול, 28.6.92.
61. אלגרבלי, מרדכי. 1975. "מדדים לאפיון החברתי של בית הספר ושיטה להקצאת תקציב טיפוח בין בתי-ספר מגמות, כ"א"ז (פברואר).
62. קהאן, סורל. 1985. *מדדי טיפוח: מסגרת מושגית*. ירושלים, המכון לחקר הטיפוח בחינוך (יוני), סורל קהאן, *אנטומיה של מדד זכאות לטיפוח בחינוך*, 1 ר' 2 (אוקטובר ודצמבר).
63. מיכלוביץ, א. ד. דיוויס וי. באשי. 1980. *השינוי החינוכי של בית-הספר היסודי בישראל*. ירושלים, בית-הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית, עמ' 137-134.
64. הארץ, 26.4.92.
65. אלגרבלי, מרדכי. 1975. "מדדים לאפיון החברתי".
66. משרד החינוך והתכנון, האגף לשירותי חינוך ורווחה. 1989. *עובדות ומספרים*. ירושלים (יוני), עמ' 29-28.
67. סמילנסקי, שרה, לאה שפטיה וחווה פרנקל. 1976. *התפתחות שכלית בשתי קבוצות מוצא: ממצאים מהמחקר הירושלמי על גילה והתפתחות תינוקות מלידה עד גיל ארבע*. ירושלים, מכון סאלד.
68. רוזנטל, מרים. 1985. "מעונות-יום: השפעתם על התפתחות הילד בגיל הרך". הד הגן, מאי.
69. Elkind, David. "Developmentally Appropriate Practice".
70. Gamble, T. J., and E. Zigler. 1986. "Effects of Infant Day Care, Another Look at the Evidence". *American Journal of Ortho-Psychiatry* 56: (1, January).
71. המכון לחקר הטיפוח בחינוך. 1983. *תכנית האתג'ר*. (נובמבר) עמ' 7.
72. סילברשטיין, פ. י. קריב וד. דיוויס. 1982. *הערכת תכנית האתג'ר*. ירושלים, המכון לחקר הטיפוח בחינוך.
73. שם:שם: 73.
74. משרד החינוך והתכנון, האגף לחינוך מיוחד. 1991. *החינוך המיוחד במערכת החינוך בישראל*, 1991, עמ' 17.
75. סבירסקי, שלמה. 1990. *החינוך בישראל: מחוז המסלולים הנפרדים*. תל-אביב, ברירות, פרקים 6 ו-8.
76. האתג'ר, המכון לחקר הטיפוח בחינוך, מרץ 1989.
77. שם:שם: 77.
78. תכנית האתג'ר, המכון לחקר הטיפוח בחינוך, נובמבר 1983, עמ' 2.
79. תכנית האתג'ר, היקף הפעילות בארץ בשנת תשנ"ב. המכון לחקר הטיפוח בחינוך.
80. תכנית האתג'ר, פריסת תוכניות האתג'ר משנת תש"ם עד תשנ"ט. 13.3.1989.
81. הט"ף, הדרכה בטיפוח פעוטות. דף הסבר של המכון לחקר הטיפוח בחינוך. ללא תאריך.
82. אבימה למברד וחנה ניסל. 1982. *הדרכה ביתית לאמהות צעירות - תכנית הט"ף*. המכון לחקר הטיפוח בחינוך, ינואר.
83. קרי דרוק וחיים אדלר, *סקר תכניות-פעולה חינוכיות ומחקרי הערכה*. המכון לחקר הטיפוח בחינוך, ירושלים, דצמבר 1984, עמ' 36.

105. ראיון עם סולטאן אברעביד, רכז החינוך לגיל הרך בעמותת הנגב לפיתוח חברתי, 15.4.92.
106. התיאור מבוסס על Tibi, Royad. August 1991. Issues in the Survey of Current Needs and Area of Early Childhood Care and Education Among Israeli Arabs. נסיונות חוזרים ונשנים לקבל נתונים מעודכנים מדיר סלימאן אנבריה מן האגודה האסלאמית לא נענו.
107. ראיון עם יו"ר אגודת הארבעים, יוני 1992.
108. עד לשנות ה-70 הדעה הרווחת היתה שמעונותיהם טובים רק עבור ילדים של משפחות במצוקה; דיר גדעון לוי מעיר כי דעה זו עמדה, בין השאר, מאחורי הביקורת על בתי-הילדים בקיבוצים. דעה זו השתנתה בעקבות מחקרים שהתפרסמו בשנות ה-80, ובייחוד Under Five in Britain מאת גרוס ברוגר.
109. דורון, אברהם, ויוסי תמיר. 1987. Social Policy Toward Working Parents. In Yaakov Kop (ed) Israel's Social Services, 1986-87, p. 252.
110. חוק עבודת נשים התשי"ד-1954, סעיף 7ד.
111. חוק שוויון הזדמנויות בתעסוקה, התשמ"ח-1988, סעיף 23.
112. המועצה הלאומית לשלום הילד. 1991. שוויון הזדמנויות של ילדים בישראל, עמ' 11.

96. ראיון עם סימה גולדברג, מנהלת המחלקה לגיל הרך, תנועת האשה הדתית לאומית, 24.3.92.
97. ראיון עם מר אליצור, סגן מנהל רשת מעונות מרגלית, 16.3.92.
98. ראיון עם הרב שרגא רוזנברג, סמנכ"ל מחלקת החינוך של אגודת ישראל, אפרים שפר, יעקב רוט, ואסתר מרכוס, מפקחת מחוז חיפה והצפון של הרשת, 23.3.92.
99. ראיון עם סמירה חורי, מנהל רשת גני-הילדים של תנ"ך, מאי 1992.
100. ראיון עם ד"ר מרים מרעי, מנהלת דאר אל-טפל אל-ערבי, מאי 1992.
101. ראיון עם נדרה יונס, מנהלת דאר אל-טפל אל-ערבי במשולש, מאי 1992.
102. ראיון עם נבילה אספניולי, מנהלת אל-טופלה, מאי 1992.
103. ראיון עם פריד אברעזש, מנהל הקרן, ועם מר נביל שיבלי, 16.7.92; וכן Shibly, Nabil. July 1992. Summarizing Evaluative Report for the Past Four Years of Project Activities in the Areas of Early Childhood, Family Work and Community Development within the Arab Community, 1988-1992. Jerusalem, The Trust of Programs for Early Childhood, Family and Community Education.
104. ראיון עם מנהלת עמותת נשי ערה וערעה, יוני 1992.

84. שם: 37.
85. רבים מן הפרטים והנתונים אודות מעונות-היום המוצגים להלן נתקבלו בראיון עם הגב' איווט סעדון, מנהלת האגף לתעסוקה ומעמד האשה, משרד העבודה והרווחה, 14.92.
86. שפר, נעמי. מערכת מעונות היום במדינת ישראל. משרד העבודה והרווחה, 9.11.89, עמ' 2.
87. שם: שם.
88. שם: עמ' 5.
89. ראיון עם רכזת המשפחות בנצרת, 23.6.92.
90. Council of Europe and National Foundation for Education Research in England and Wales. 1979. From Birth to Eight: Young Children in European Society in the 1980s. Windsor, England, The NFER-Nelson Publishing Co., p. 43; Lall, Geeta Rani, and Bernard Mohan Lall (eds) 1983. Comparative Early Childhood Education. Springfield, Ill., Charles C. Thomas.
91. משרד החינוך והתרבות. האגף לחינוך קדם יסודי: תכנים, תכניות, הישגים ובעיות, 28.11.90.
92. שם: שם.
93. ראיון עם ריטה גור, מנהלת מעונות נעמית, 12.4.92.
94. ראיון עם נלי כרכבי, מנהלת נעמית במגזר הערבי, אפריל 1992.
95. ראיון עם דרורית אמיתי-דרור, מפקחת פדגוגית ראשית בויצ'י, 24.3.92.

הוועדה האקדמית המייעצת

- ד"ר מאג'ד אל חאג'
ד"ר שושנה ברצבי מאייר
ד"ר נתן גובר
ד"ר זאב דגני
ד"ר הטריט דהאן
פרופ' אברהם דורון
ד"ר מוחמד חביב-אללה
פרופ' דפנה יזרעאלי
ד"ר חאתם כטאנה
ד"ר מרים מרעי
ד"ר אילן פפה
גב' יעל צדוק
ד"ר דבורה קלקר-פישמן
פרופ' פרנסיס רדאי
פרופ' הנרי רוזנפלד
ד"ר סעדיה רחמים
ד"ר אלה שוחט
פרופ' אריה שירוס

הנהלת מרכז אדוה

- אלי ברנרג, מ.א.
ד"ר יוסי דהאן
ד"ר האלה חזן
פטינה חזן, מ.א.
ברברה סבירסקי, מ.א.
ד"ר שלמה סבירסקי
ריקי סויה, מ.א.
פרופ' מרילין ספר
גילברט פינקל, מ.א.
ד"ר אורי רם
ד"ר ויקי שירן

עיצוב וגרפיקה: מירי דהאן סדר: שלמה פרץ

התמונות ללא ציון שם הצלמת - באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

דו"ח זה נכתב על-ידי:

ד"ר שלמה סבירסקי וד"ר האלה חזן
עוזרת מחקר: אילנה שמאי

תודות

מרכז אדוה מודה לד"ר רינה מיכלוביץ, מנהלת האגף לחינוך קדם יסודי במשרד החינוך, לגב' איווט סעדון, מנהלת האגף לתעסוקה ומעמד האשה במשרד העבודה והרווחה, לד"ר גדעון לוי, המרכז לפעילות הילד, סמינר אורנים, לגב' ריטה גור, יו"ר האגף לגיל הרך בנעמית, לגב' סימה גולדברג, מנהלת המחלקה לחינוך בגיל הרך באמונה - תנועת האשה הדתית-לאומית, לד"ר מרים סנפיר, רכזת המסלול לגיל הרך במכללת לוינסקי, לגב' נבילה אספניולי, מנהלת המרכז הפדגוגי "אל-טופלה" ולגב' שמחה צאלח על הערותיהן; האחריות על תוכן הדברים היא של מרכז אדוה בלבד. תודתנו לפרופ' אבימה לומברד ולגב' חנה ניסל על פרטים אודות תכניות האתגר והטיפ.

חיבורו של הדו"ח ופירוטו התאפשרו הודות לתרומה של קרן ברנרד וולר, הולנד מרכז אדוה נתמך על-ידי הקרן החדשה לישראל וקרן נוביב בהולנד

ניתן לעשות שימוש בתוכן הגליון, כולל נתונים ומבטאות - אך אנא ציינו את המקור מידע על שוויון